

Nataša Štefanec

(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

OSMANSKA VOJSKA U SANDŽACIMA SIGET, PEČUH, POŽEGA I PAKRAC PREMA HABSBURŠKIM OBAVJEŠTAJNIM PODACIMA IZ 1577.

UDK 94(497.5)"1577"(093)

94(439)"1577"(093)

DOI 10.22586/ss.22.1.11

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. 12. 2021.

Bečko Dvorsko ratno vijeće (Hofkriegsrat) organizira 1577. opsežno savjetovanje o preustroju Vojne krajine od Jadrana do Transilvanije. Kako bi pripremili sastanak i vijećnicima dali podatke potrebne za raspravu, zapovjednici svih šest glavnih graničnih postrojbi dostavili su opsežna obavještajna izvješća o osmanskim vojnim potencijalima. U ovom se radu analiziraju dva takva obavještajna izvješća, izvorno sačuvana u Kriegsarchivu u Beču, koja pokrivaju područje od Balatona do rijeke Save (sandžaci Siget, Pečuh, Požega i Pakrac). Na kraju rada donose se prijepisi dviju detaljnih verzija obavještajnih izvješća i ispravlja sažeta verzija izvješća koju je objavio Radoslav Lopašić.

Ključne riječi: Slavonska krajina, osmanska vojska, 16. stoljeće, Pečuški sandžak, Sigetski sandžak, Požeški sandžak, Cernički/Pakrački sandžak, špijuni, obavještajni izvještaji, Veit von Hallegg

Uvod

Najintenzivnija faza osmanskih osvajanja na ugarskom, slavonskom i hrvatskom prostoru završena je početkom 1550-ih godina, pri čemu su osvojeni glavnina Hrvatskog Kraljevstva, istočni obod Slavenskog Kraljevstva, Srijem i najveći dio današnje Slavonije te središnji dio ugarskog prostora, uključujući Budim. Habsburgovci su nakon mira u Velikom Varadinu (1538.) i smirivanja unutrašnjih tenzija počeli sustavno organizirati obrambenu zonu protiv Osmanlija. Najveći organizacijski pomak učinjen je netom nakon pada Čazme i Virovitice (1552.), osnivanjem Dvorskog ratnog vijeća u

Beču (1556.).¹ Ono je preuzelo i koncentriralo vojne ovlasti, okupilo najbolje vojne stručnjake te počelo upravljati velikim financijskim sredstvima usmjerenim u obranu. Do 1570-ih sustav obrane već je znatno nadrastao svoju srednjovjekovnu prethodnicu temeljenu na povremenom okupljanju banderijalnih četa i insurekcijskoj vojsci upitne kvalitete i izdržljivosti, ali na Dvoru je bilo jasno da ga je potrebno dodatno urediti i uniformirati te osigurati stalni priljev znatnih sredstava. Napadi na Pounje 1570-ih ubrzali su odluku da se obrana prostora od Jadrana do Erdelja reorganizira, što je urodilo velikim Bečkim savjetovanjem krajem 1577. godine i saborom staleža zemalja Unutrašnje Austrije u Brucku na Muri početkom 1578. godine. Oba je skupa Dvorsko ratno vijeće temeljito pripremilo. Za potrebe utemeljene rasprave i donošenja dalekosežnih odluka o obrani naručeno je prikupljanje raznovrsnih podataka, a izrađeni su i dokumenti koje obrađujem i objavljujem.²

Izvori

Krajem 19. stoljeća Radoslav Lopašić je u prvom svesku Spomenika Hrvatske krajine objavio sumarni popis osmanskih utvrda na hrvatskoj, slavonskoj i četirima ugarskim krajinama, odnosno na prostoru od Jadrana do Temišvara, s brojem pješaka i konjanika u svakoj utvrdi.³ Lopašić je popis preuzeo iz dokumentacije nastale u vrijeme Bečkog savjetovanja (1577.). Uz brojne kraće spise, sačuvan je i opširni zapisnik s Bečkog savjetovanja. Jedna od cjelovitih verzija zapisnika s Bečkog savjetovanja koju sam analizirala sastoji se od 736 stranica i donosi popis gotovo identičan, ali ne istovjetan Lopašićevome.⁴ Detaljna usporedba popisa pokazuje da su pri objavi u *Spomenicima Hrvatske krajine*, slučajno ili zbog moguće razlike u verzijama doku-

¹ O osnivanju, organizaciji i aktivnostima Dvorskog ratnog vijeća vidi: Thomas Fellner i Heinrich Kretschmayr, *Die österreichische Zentralverwaltung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749)*. Bd. 1. *Geschichtliche Übersicht* Bd. 2. (1907) *Aktenstücke 1491 – 1681* (Beč: Böhlau, 1907); Géza Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century* (New York: Columbia University Press, 2009), 97-98 et passim.

² Detaljnije o Bečkom savjetovanju i saboru u Brucku na Muri u: Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljevstva tijekom 16. stoljeća* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1995), 270-375; Nataša Štefanec, *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici* (Zagreb: Srednja Europa, 2011), 139-318. Sazivanje, tijek i rezultati Bečkog savjetovanja rekonstruirani na osnovi izvornih dokumenata u: Štefanec, *Država ili ne*, 145-157 et passim.

³ Radoslav Lopašić (ur.), *Spomenici Hrvatske krajine. Knjiga I. od godine 1479. do 1610.* (Zagreb: JAZU, 1884), 44-48 (podaci za Slavonsku krajinu i "krajinu s ove strane Drave oko Kaniže" nalaze se na str. 44-46).

⁴ AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-13-2, 1r-368r (popis se nalazi na stranicama 356r-365v).

menta, neki brojevi zamijenjeni te da su izostavljene neke od utvrda.⁵ Zbog toga donosim cjelovit prijepis sumarnog popisa iz službenog zapisnika, i to onog dijela koji se odnosi na Slavoniju i na utvrde naspram Kaniže.

SUMARNI POPIS OSMANSKIH UTVRDA NASPRAM SLAVONSKE KRAJINE I KANIŠKE GRANICE (1570.)⁶

Verzeichnüs der Türgischen Heuser (...) (356r)
Gegen der Windischen Granitzen

	Pfärdt/ Pfärd	Fuesvolck/ Fuesknecht*
Berouitzay	300	300
Bresowitzay	70	110
Soppia	-	50
Walpoay	70	100
Osseck, Gorian, Diakoy, Pogoratsch (keine anzahl)		
S. Nicloß	30	70
Orehowitzay	-	50
Slatina	70	80 (357r)
Ottschinay	30	70
Camengradt	25	60
Kaptolojn	35	50
Posega der Begh mit seinen Spahien	300	50

Aber des vnbesoldten volck ist vill mehr vnnd zwai mall souiill wie den da vill Martalosen vnnd Perdauz[en] verhanden.

Sansaghtumb Packeritz

Sdenzay	10	99	
Podworja		27	45
Siratsch	17	58	
Stopsonizay	-	30 (357v)	
Dobro Cutschin	-	30	
Packeritz	60	80	
Selasnay Medinatschay	-	70	
Czernick	80	20	
Granitzay	-	80	
Welickay	57	90	
Moslowinay	30	60	

*Ponavlja se na svakoj stranici

Summa gegen der Windisch[en] Granizen
2863 Personen (358r)

Granitz disseit der Traa gegen Canissa werts.

Sigeth der Begh mit seinem Hofgesinndt	250	-
Delien	100	-
Spahien sein 125 haben zu 30, 20, 10, 6 Pfärdt ain in den andern zu 8 Pfard angeschlag[en]	1100	-
Beslie	200	-
Janitscharn	-	350
Azapy	-	300
Martalosen	-	100
Bey Kayser Solimans begrebnüs	-	60
Sockliosz der Wayda hat - (358v)	2	5
Spahia 150 ain in den andern zu 8 Pfärdten	1200	-
Sonnst Fueßvolck von Isaralien, Asapy, Martalosen	-	600
Waschka Sent Marton ist ain Wayda	25	60
Barch	-	160
Babotscha Beslie Martalosen	225	300
Bresentze	225	300
Segesd	300	300
Summa der zum Sigeth ist starck 6180 Personen (359r)		
Fünnf Kirchen		
Der Begh mit seinem Hofgesindt	100	-
Delien	50	-
Spahien 370 ain zu 8 Pfardten t[hue]t	2960	-
Janitscharn	-	300
Isaralie Martalosen	450	-
Summa 3860 Man (359v)		
Kaposz Ain Weyda	292	210
Lackh	86	180
Zetschen	20	150
Dise können in Vier tag[en] zusammen ziehen vnnd all Ir Furnemen verrichten.		
Summa deren Türggen gegen Canissa 10978 Man (360r)		

⁵ U *Spomenicima Hrvatske krajine*, u popisu utvrda naspram Slavonske krajine došlo je do zbrke u podacima za Voćin i Kamengrad, a nije navedena Kaptolovina. Na području naspram Hrvatske krajine nije naveden *Vranogratsch* sa 60 konjanika i 150 pješaka. Budući da nedostaje tih 210 vojnika, ni ukupni zbroj vojnika na Hrvatskoj krajini ne odgovara zbroju navedenom u originalnom spisu (3700 vojnika). Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, 44-45; AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-13-2, 356v, 357r-360r.

⁶ AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-13-2, 356r-360r.

Taj sumarni popis utvrda i broja vojnika zapravo je samo skraćena, radna verzija opširnijih, detaljnih izvještaja o stanju osmanskih utvrda u Požeškom i Pakračkom sandžaku naspram Slavonske krajine te s druge strane Drave, oko Kaniže, koje donosim u prilogu ovom članku (vidi prilog 1 i prilog 2). Ti opširniji izvještaji namjenski su izrađivani za Bečko savjetovanje. Točnije, Dvorsko ratno vijeće je od svih glavnih zapovjednika krajiških odsjeka naručilo dostavu detaljnih izvještaja o stanju osmanske vojske naspram onog dijela krajine kojim su zapovijedali.⁷ Izvještaji donose informacije o stanju i tipu utvrda, a ponekad i udaljenostima među njima, te imena zapovjednika i njihov rang. Također, osiguravaju puno precizniji uvid u podjelu vojske po rodovima i nude zanimljive generalne osvrte na snagu osmanske vojske u pojedinom kraju.⁸

Sumarni popis vojske južno i sjeverno od Drave prezentiran gore (i uz neke nedostatke objavljen u Lopašićevoj zbirci), brojka se u potpunosti podudara s detaljnim izvještajima. Štoviše, brojevi konjanika i pješaka u Požeškom i Pakračkom sandžaku su u detaljnom izvještaju pisani slovima, što omogućuje još bolju kontrolu te podupire zaključak da je sumarni izvještaj temeljen na detaljnim izvještajima koje objavljujem u prilogu. U popisu utvrda oko Kaniže nejasan ostaje samo sumarni broj od 1.100 spahijskih konjanika u Sigetu, jer bi tada uobičajeno množenje s osam (125 x 8) nalagalo da se radi o 1.000 konjanika. Ipak, budući da i Lopašićev prijepis i bečki originalni zapisnik transkribiran gore navode sumarnu brojku od 1.100 konjanika, te da se ukupni zbrojevi vojnika podudaraju, taj podatak uzet ću kao relevantan.

Osmanski vojni potencijali u drugoj polovini 16. stoljeća

Kvantitativnom analizom izvještaja doznajemo da je požeški sandžakbeg imao na raspolaganju tada golemu silu od 930 konjanika i 990 pješaka. Pritom su skupi konjanici činili visokih 48,4 % od ukupnog broja (1.920) plaćenih vojnika, što su omjeri kojima se kršćanske snage u zadnjoj trećini 16. stoljeća, a pogotovo kasnije, nisu uspijevale približiti. Pakrački je sandžakbeg imao na raspolaganju 281 konjanika i 662 pješaka, što je značilo da su konjanici činili 29,8 % od ukupno 943 vojnika. Taj je omjer bio bitno bliži kršćan-

⁷ Vidi odgovor zapovjednika Veita von Hallegga (prilog 1) i odgovor zapovjednika Hansa von Auersperga u: Nataša Štefanec, "Osmanski zapovjednici i struktura osmanske i habsburške vojske na hrvatskom dijelu krajišta (prema špijunskim izvještajima iz 1570-ih)", u: *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka*, ur. Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak, Zorislav Horvat (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014), 209-227, ovdje 222. Podaci iz izvještaja svih zapovjednika pažljivo su okupljeni u zapisniku Bečkog savjetovanja.

⁸ AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-6-3,1r-1v; 1577-6-ad3-Litt:a, 2r-8v; 1577-5-ad5-Litt:a, 1r-2v. Kvantitativni dijelovi izvještaja korišteni su za analizu nastanka Kaniške granice, odnosno Bajcsavárske kapetanije sjeverno od Drave u: Štefanec, *Država ili ne*, 417.

skom prosjeku polovinom 16. stoljeća.⁹ Na koncu, od ukupno 2.863 vojnika u Slavoniji, Osmanlije su imali na raspolaganju 1.211 konjanika (42,3 %) i 1.652 pješaka (57,7 %).

U Sigetskom sandžaku bilo je koncentrirano 3.650 konjanika i 2.530 pješaka, pri čemu su konjanici činili iznimno visokih 59 % od ukupnog broja (6.180) vojnika. U Pečuškom je sandžaku služilo 3.508 konjanika i 1.290 pješaka, a konjanici su činili čak 73,1 % od ukupnog broja (4.798) vojnika. Dakle, u Sigetskom i Pečuškom sandžaku bilo je ukupno 10.978 vojnika, od čega 7.158 konjanika (65,2 %) i 3.820 pješaka (34,8 %). Na temelju iznesenih brojki, koliko god one mogle biti uvjetne s obzirom na narav obavještajnih izvještaja, možemo doći do nekoliko zaključaka.

Prvo, osmanski je dio Slavonije bio odlično opremljen stajaćom vojskom u odnosu na habsburšku Slavonsku krajinu. Slavonska je krajina godine 1565. imala 1.426 pješaka i 810 konjanika (ukupno 2.236 plaćenih vojnika), a 1577. godine 1.315 Haramija, 235 njemačkih pješaka i 448 konjanika (ukupno 1.998 plaćenih vojnika), dakle od oko 630 do oko 860 plaćenih vojnika manje od osmanskih potencijala s druge strane granice.¹⁰

Drugo, udio, za osvajanje i prepade tada još uvijek iznimno važnih, konjanika bio je bitno niži na habsburškoj strani slavonskog prostora, pogotovo nakon što je, u desetak godina, pao s oko 36 % (1565.) na oko 22 % (1577.) u ukupnom udjelu plaćene vojske – ne računajući poštanske konje i konjanike u stožeru.¹¹

Treće, osmanski vojni potencijali na krajini sjeverno od Drave također su višestruko nadmašivali habsburške. Na habsburškoj krajini između Drave i Balatona, koncentriranoj oko Kaniže, godine 1576. bilo je 1.640 pješaka i 775 konjanika, dakle ukupno 2.415 vojnika, dok su Osmanlije na suprotnoj strani, u Sigetskom i Pečuškom sandžaku, imali ukupno 10.978 vojnika, odnosno 8.563 plaćenih vojnika više.¹² Razlika je, u nekom kraćem vremenskom razdoblju, bila gotovo nepremostiva.

⁹ Na habsburškoj Hrvatskoj krajini plaćeni konjanici su od 1564. do 1579. činili od 19-32 % plaćene vojske. Osmanlije su 1577. imali 36,5 % plaćenih konjanika među ukupnom plaćenom vojskom s druge strane Hrvatske krajine. Štefanec, "Osmanski zapovjednici", ovdje 218-219.

¹⁰ Komparativni podaci, temeljeni na podacima iz službenih habsburških vojnih proračuna iz 1577. i 1578. godine, u: Štefanec, *Država ili ne*, 488-490. Vidi i prijepis i analizu registra habsburške plaćene vojske i utvrda u sastavu kapetanija od Jadrana do Erdelja 1576. i 1582. godine u: Géza Pálffy, "A Magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei", *Hadtörténelmi Közlemények* 1 (1995), 114-185.

¹¹ Komparativni podaci iz: Štefanec, *Država ili ne*, 488-490.

¹² Komparativni podaci iz: Štefanec, *Država ili ne*, 412-425, 492-494; Pálffy, "A Magyarországi és délvidéki", 114-185.

Četvrto, udio habsburških plaćenih konjanika na tom odsjeku krajine od oko 32 % (775 od 2.415) nije se mogao mjeriti s osmanskim udjelom s druge strane od oko 65 %. Zbog tada još uvijek djelatnog sustava plaćanja vojnika timarima, Osmanlije su očigledno mogli osigurati znatno veću stajaću vojsku, pogotovo konjicu. Habsburgovci sve do reforme 1578. godine i financijskog dogovora sa staležima Unutrašnje Austrije jednostavno nisu mogli namaknuti dovoljno gotovine za povećanje stajaće vojske kojom bi parirali Osmanlijama, pogotovo ako se radilo o skupoj konjici.

Peto, iz podataka koje donose izvori očito je da je sjeverno od Drave, na prostoru s kojeg se pružao izravniji put prema Grazu i Beču, bilo smješteno znatno više osmanskih snaga nego u Slavoniji. Točnije, Požeški i Pakrački sandžak imali su zajedno tek oko četvrtinu vojnika (2.863) u odnosu na potencijale kojima su raspolagali sigetski i pečuški sandžakbeg (10.978). Taj je prostor bio sporedno bojište, odnosno nije postojao plan da se prema austrijskim zemljama napreduje preko hrvatskog i slavonskog prostora, te je većina osmanskih potencijala usmjeravana na Kanižu, dakle prostor južno od Balatona, iz kojeg se otvarao put prema Grazu, te na utvrde sjeverno od Balatona (Győr, Pápa, Veszprém), koje su branile Beč.

Šesto, budući da su nam na osnovi ranijih istraživanja poznati podaci o rastu broja habsburške vojske nakon reorganizacije 1577./78. godine, možemo zaključiti da je taj rast na slavonskom prostoru dao željene rezultate.¹³ Nakon što su vijećnici u Beču dobili informacije o stanju osmanske vojske na terenu, bečko Dvorsko ratno vijeće i novoosnovano Dvorsko ratno vijeće u Grazu požurili su učvrstiti i bolje opskrbiti Slavonsku krajinu. Prema prijedlogu iz 1577. na Slavonskoj je krajini trebalo biti aktivirano i plaćeno 1.847 Haramija, 417 njemačkih pješaka, 255 arkebuzira i 534 husara, dakle 3.053 plaćenih vojnika, ne računajući stožer i poštanske konje. Na koncu, izvršni vojni proračun (*Kriegsstaat*) iz 1578. popisao je 1.835 Haramija, 385 njemačkih pješaka, 200 arkebuzira i 450 husara, dakle 2.870 plaćenih vojnika (bez stožera i poštanskih konja), što je bilo nešto manje od planiranog, ali ipak znatno povećanje u odnosu na 1577. godinu i tadanjih 1.998 plaćenih vojnika. Uvedeni su novi, moderni konjanici (arkebuziri) i općenito je povećan broj trupa.¹⁴ To je povećanje na Slavonskoj krajini bilo zadovoljavajuće, tim više što su na tom prostoru ratovala i banske čete, a obranu je dijelom finan-

¹³ Kapaciteti habsburške obrane u cijeloj Ugarskoj znatno su rasli 1570-ih i 1580-ih. U tim je desetljećima od Jadrana do Erdelja u upotrebu stavljeno čak 120 utvrda, s oko 20.000 do 22.500 vojnika. Géza Pálffy, "A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében", *Studia Agriensia* 22 (2001), 183-219, ovdje 188-190; Géza Pálffy, *Gemeinsam gegen die Osmanen. Ausbau und Funktion der Grenzfestungen in Ungarn im 16. and 17. Jahrhundert* (Budimpešta-Beč: Österreichisches Staatsarchiv, 2001). Detaljne podatke za Hrvatsku i Slavonsku krajinu vidi u: Štefanec, *Država ili ne*, 323-501.

¹⁴ Komparativni podaci iz: Štefanec, *Država ili ne*, 490-492.

cirao i Zagrebački kaptol. Reakcijom novih plaćenih vojnika i banske vojske dobivena je simbolički neizmjereno važna bitka kod Siska u lipnju 1593. godine, a habsburške su snage na prostoru južno od Drave imale i drugih uspjeha. Štoviše, sa zaključenjem Dugog rata 1606. godine granica s Osmanlijama pomaknuta je s Česme na Ilovu, čime je vraćen dio nekadašnjeg prostora, a granica je ovdje opstala desetljećima.¹⁵ Naravno, dio uspjeha Habsburgovci mogu zahvaliti i spomenutom osmanskom fokusu na sjevernija bojišta.

Sedmo, povećanje vojnih potencijala na kaniškom dijelu krajine nije bilo dostatno, iako su štajerski staleži odustali od čekanja na rješavanje pitanja Kaniške granice i odlučili se sami upustiti u utvrđivanje tog prostora. Naime, u njemu su bili aktivni i desetljećima ranije, a 1570-ih postalo im je jasno da kraljevska pomoć neće doći u željenom opsegu te da razna rješenja predlagana za financiranje toga prostora neće biti implementirana dovoljno brzo i efikasno da bi zaštitila prolaz prema Štajerskoj.¹⁶ Izjalovili su se i planovi o dovođenju Njemačkog viteškog reda, koji je trebao preuzeti obranu, a čarkanja i pljačke su se intenzivirali, o čemu svjedoči svakodnevna korespondencija zapovjednika Slavonske krajine s kapetanima u Kanizsi, Bajcsaváru i obližnjim utverdama tih godina.¹⁷ Tako je već 1576. iznesen prijedlog da se broj stajaćih vojnika između Drave i Balatona podigne s 2.415 na 2.565, a 1577. godine je u Beču predloženo povećanje na ukupno 3.327 vojnika između Drave i Balatona – 2.002 pješaka i 1.325 konjanika.¹⁸ To je povećanje zahtijevalo znatan rast dotadašnjih ulaganja u obranu, pogotovo kad je u pitanju konjica. Nije mu bilo alternative, ali na koncu se i ono pokazalo nedovoljnim. Zbog izvanredno velike snage i brojnosti osmanske vojske na tom ratištu, habsburške snage, čak i uz velike napore uložene u konsolidaciju obrambenog pojasa od kraja 1570-ih do Dugog rata (1593.-1606.), nisu dostatno pojačale tzv. Kanišku granicu, odnosno Bajcsavársku kapetaniju (*Weitschawarische Grenzhaupmannschaft*). Zbog toga je taj odsjek krajine trpio velike gubitke te je, s padom Kanizse pod osmansku vlast 1601. godine, na tom prostoru formiran

¹⁵ Milan Kruhek, *Povijesne granice Hrvatskoga Kraljevstva – Historische Grenzen des Königreichs Kroatien, 1606-1791* (Zagreb: Hrvatski Institut za povijest – Hrvatski državni arhiv, 2004), 11-12.

¹⁶ O štajerskim naporima od 1540-ih do 1600. u: Géza Pálffy, "A Bajcsavárig vezető út: A Stájer rendek részvétele a dél-dunántúl Törökellenes határvédelmében a XVI. században", *Különlenyomat a hadtörténelmi közlemények* 116 (2003), br. 2, 463-504. Štajerska politika prema Kaniškoj granici 1570-ih u: Štefanec, *Država ili ne*, 412-425, 239-241, 314-316.

¹⁷ Nataša Štefanec, "Institutional Control of Violence: Imperial Peace and Local Wars on the Slavonian Border in the Second Half of the 16th Century", u: *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen. Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, ur. Arno Strohmeier, Norbert Spannenberger (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2013), 63-83, ovdje 70-74; Štefanec, *Država ili ne*, 286-287 et passim.

¹⁸ Komparativni podaci iz: Štefanec, *Država ili ne*, 492-494; Pálffy, "A Magyarországi és délvidéki", 114-185.

Kaniški sandžak.¹⁹ Osmanske su snage na tom dijelu krajine bile toliko nadmoćne da ih austrijski staleži ni uz najveći napor nisu mogli sustići.

Može se zaključiti da su brojnost vojnika na osmanskoj strani te osmanska dominacija u sferi konjice još uvijek igrali dominantnu ulogu na tom bojištu, pogotovo zbog toga što su habsburški potencijali u sferi ručnog vatrenog naoružanja i topništva tek počeli znatnije rasti.²⁰

Rodovi vojske

Na habsburškoj strani rodovska je podjela vojske u drugoj polovini 16. stoljeća još uvijek bila vrlo rudimentarna. Vojska se dijelila na konjicu (husari) i pješake (slavonski haramije, ugarski trabanti), pri čemu se na Hrvatskoj krajini upotrebljavalo i uskoke. Tek 1570-ih uvodi se novi rod pješaka, njemački momci (*Teutsche Knechte*), te novi rod konjice, arkebuziri naoružani modernijim vatrenim oružjem.²¹ S druge strane, kod Osmanlija je rodovska struktura vojske već zarana bila znatno nijansiranija, odnosno rodovi su odražavali brojne specijalizacije. U izvještajima koje analiziram ovdje kao pješački rodovi spominju se janjičari, azapi, martolosi i isaralije, a kao konjički rodovi spahije, delije i bešlije.

Izgleđ i funkcija **janjičara** (*yeniçeri*), elitnih trupa koje su još od 15. stoljeća bile naoružane vatrenim oružjem, detaljno su obrađeni u literaturi. Na osvojenim, kršćanskim područjima bili su vrbovani i kroz sustav *devşirme* te podređeni izravno Porti, koja ih je i plaćala. Zapovijedao im je janjičarski aga, a imali su i specifičan unutrašnji ustroj.²² Ne spominju se u utvrdama Slavonske krajine, ali ih je zato bilo 350 u Sigetu i 300 u Pečuhu, što još jednom svjedoči o

¹⁹ Detaljno o funkcioniranju i ustroju Kaniškog sandžaka u prvoj polovini 17. stoljeća (do 1660-ih) u: Klára Hegyi, *A török hódoltság várai és várkatonasága*, sv. I-III (Budimpešta: História, 2007), III: 1535-1602.

²⁰ Kelenik ističe da je upotreba vatrenog oružja na ugarskom bojištu donekle primjetna 1560-ih, ali da se tek 1570-ih i 1580-ih dogodio pomak prioriteta s hladnog na vatreno oružje, tako da je tijekom Dugog ili Petnaestogodišnjeg rata (1591.-1606.) gotovo sva vojska (pješaci i konjanici) na ugarskom bojištu već bila naoružana vatrenim oružjem. József Kelenik, "A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában", u: *Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991), 4: 1-50; József Kelenik, "The Military Revolution in Hungary", u: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor (Leiden – Boston: Brill, 2000), 117-159, ovdje 141, 147-157.

²¹ Štefanec, *Država ili ne*, 381-382, 465-494.

²² Janjičari su imali specifičan ustroj kojim se već i terminološki naglašavala njihova međusobna bliskost i povezanost (*ocak; cemaat - sekban/seğmen - beylik/böyük; orta*). Josef Matuz, *Osmansko Carstvo* (Zagreb, Školska knjiga, 1992), 66-67; Hegyi, *A török hódoltság*, sv. I, 141-149; Gábor Ágoston, «Empires and warfare in east-central Europe, 1550-1750: the Ottoman-Habsburg rivalry and military transformation», u: *European Warfare 1350-1750*,

većoj vojnoj važnosti koju su Osmanlije pridavali prostoru sjeverno od Drave, te vojnim namjerama koje su imali na tom prostoru.

Azapi, azepi ili azabi (*azep*, neoženjen) bili su lako, plaćeno pješništvo novačeno među muslimanskom rajom, koje je na ovom ratištu služilo u tvrđavama, a inače i na moru. Matuz napominje da su u Anadoliji regrutirani po kućama, kao vrsta vojnih obveznika.²³ Azapi su u izvještajima popisani u skoro svim utvrdama, s obje strane Drave. Dakle, bili su općeprisutni sjeverno i južno od Drave. Predvodili su ih age.

Martolosi ili martoloz (*martolos*), kojima je bilo namijenjeno vršiti pljačke i prepade, popisani su u većem broju utvrda južno i sjeverno od Drave.²⁴ Halleggov izvještaj za Slavoniju spominje dvije kategorije martolosa, pomoćne odrede i tvrđavske posade, što baca malo više svjetla na tu kategoriju vojnika. Glede martolosa kao pomoćnih odreda, Nenad Moaćanin, po mojem sudu utemeljeno, smatra da su martolosi uglavnom bili Vlasi koji su u osmanskoj vojsci služili kao pomoćni odredi. Komentirajući brojke iz Lopašićevog objavljenog izvještaja, Moaćanin konstatira: „Kada izvještaj iz 1577. govori da na turskoj krajini u Slavoniji ima nepune tri tisuće osmanskih vojnika, a Vlaha (martolosa) dvostruko više, onda to možemo shvatiti samo tako da se računaju svi oni koji su sposobni za oružje, a ne tek osmanske fiskalne jedinice (*hane*, kuće).“²⁵ Moaćanin referira na konstataciju iz gornjeg sumarnog izvještaja, izvedenu iz Halleggovog detaljnog izvještaja, koji spominje da se oko Požege može naći puno predavaca i martolosa (*Martalosen vnnnd Perdauzen*) te da se od njih može skupiti mnogo jača vojska od plaćene, pa čak i dvostruko jača neplaćena vojska.²⁶ Hallegg očito računa da se oko Požege moglo skupiti i do 6.000 tih neplaćenih vojnika. Vjerojatno to jesu bili većinski Vlasi, uglavnom pravoslavni,²⁷ uz

ur. Frank Tallett, D. J. B. Trim (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 110-134, ovdje 115.

²³ Matuz, *Osmansko Carstvo*, 68. Vidi i: Hegyi, *A török hódoltság*, sv. I, 130-134.

²⁴ O martolosima: Hegyi, *A török hódoltság*, sv. I, 134-138.

²⁵ Nenad Moaćanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2001), citat 132, 133 et passim; Nenad Moaćanin, “Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do razdoblja reformi u Bosni i Hercegovini, 1463.-1831”, u: Željko Holjevac, Nenad Moaćanin, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku* (Zagreb: Leykam international, 2007), 109-175, ovdje 153 et passim.

²⁶ Vidi prijepis izvornika u prilogu 1.2.

²⁷ Slažem se i s Moaćaninovu konstatacijom da je većina tih Vlaha, u razmatranom vremenu, pripadala starijem kolonizacijskom valu i bila uglavnom pravoslavna: “Koliko možemo prosuditi prema toponimiji u dijelu Požeškog sandžaka naseljenog Vlasima u 16. stoljeću (...) Do zamalo potpunog nestanka starog nazivlja došlo je po svojoj prilici nakon “Dugog rata”, iseljavanja starijeg vlašskog pravoslavnog stanovništva na habzburško-hrvatski krajiški teritorij i repopulacije sasvim novim vlaškim življem iz Bosne (...) Od tog pitanja ovisi i

nešto predavaca.²⁸ Možemo pretpostaviti da su se te jedinice s vremenom ipak više koncentrirale uz rubna područja ne bi li mogle nesmetano pljačkati po Slavonskom Kraljevstvu te tako zarađivati za život. Ti su martolosi (Vlasi) imali funkciju sličnu onoj akindžija, koji nisu imali ni nadarbinu ni plaću, nego su se uzdržavali od plijena. Njihov pandan na habsburškoj strani bili su uskoci, koji su, kao i akindžije i martolosi, često izazivali probleme i svojoj strani. Nadalje, glede tvrđavskih martolosa, koje popisuju i sumarni i detaljni obavještajni izvještaji iz 1577. godine, Moaćanin navodi: „Dosta je Vlaha služilo za plaću u tvrđavama, i to, čini se, ne samo kao posebna postrojba tvrđavskih martolosa, nego je nemali broj morao biti islamiziran i služiti kao neki drugi odred, vjerojatno azapi. Jedna vijest iz 1598. govori o pretežito *vlaškoj* posadi Pakraca i Kraljeve Velike!“²⁹ U našem detaljnom Halleggovom izvještaju iz 1577. tvrđavski martolosi spominju se u onim utvrdama Pakračkog sandžaka koje su bile isturenije prema habsburškom području, a od svih utvrda Požeškog sandžaka samo u iznimno isturenoj Brezovici (vidi prilog 1), što potvrđuje tezu o smještaju Vlaha. Osim što su Vlasi služili kao martolosi, pa i tvrđavski martolosi u isturenim utvrdama Pakračkog i Požeškog sandžaka, Moaćanin gore donosi i zanimljivu konstataciju da su služili i kao azapi, zbog čega su dijelom bili, barem površno, islamizirani.³⁰ Većinski pravoslavno ili površno islamizirano vlaško stanovništvo u osmanskoj vojsci uz granicu bilo je, od 1590-ih, sklono seobama na kršćanski dio krajine, što su i sami isticali u pismima.³¹

Nadalje, u svim osim u jednoj utvrdi sjeverno od Drave, javlja se i jedan rod vojske koji se ne spominje u literaturi, a rjeđe se javlja i u izvorima – **isaralije**. Zahvaljujući pomoći osmanista, moguće je detektirati o kojem se rodu vojske radi. Prema N. Moaćaninu, riječ isaralija zapravo je nastala iskrivljavanjem termina, *hisar erleri*, vojnici utvrde, a bili su to stanovnici grada koji su za nadnicu čuvali tvrđavu kao stacionarni dio posade.³² I Klára Hegyi spominje termin *hi-*

rješavanje problema prelaze li oko 1600. s pravoslavcima i katolici (predavci) na kraljevsku stranu u smislu da su već živjeli mjestimice izmiješani s pravoslavcima i Vlasi, ili im se pridružuju polazeći iz malo dublje unutrašnjosti.” Moaćanin, *Slavonija i Srijem*, 136, 137.

²⁸ Moaćanin za predavce kaže: “Kakva god bila etimologija tog naziva, vrlo je vjerojatno da se on nije odnosio *naprosto* na katolike u Slavoniji pod turskom vlašću koji prelaze na kršćansku stranu. (...) Dobar dio srednje Slavonije bio je možda već uoči pada pod osmansku vlast ili pak nedugo zatim naseljen katoličkim življem s elementima vlaške organizacije.” Moaćanin, *Slavonija i Srijem*, 140-141.

²⁹ Moaćanin, *Slavonija i Srijem*, 132; Moaćanin, “Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva”, 153.

³⁰ Moaćanin, *Slavonija i Srijem*, 132-133.

³¹ Više o seobama Vlaha u: Nataša Štefanec, “Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia (c. 1570-1640)”, u: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, ur. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka, Thomas Winkelbauer (Wien-München: R. Oldenbourg Verlag – MIOG, 2005), 551-578.

³² Hvala prof. dr. Nenadu Moaćaninu na stručnoj pomoći oko pojma *isaralije*. Vidi i: Moaćanin, “Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva”, 132.

sar eri, ali na taj rod vojske stalno referira kao na mustahfize (*müstahfiz*, čuvar), detaljno objašnjavajući njihovu genezu i funkciju u čuvanju utvrda.³³ Drugim riječima, isaralije je bio alternativni naziv za mustahfize, odnosno naziv koji su uhode i ostali suvremenici upotrebljavali u 1570-ima kao općeprihvaćen termin, dok se termin mustahfiz upotrebljavao u originalnim osmanskim registrima, te se pod njim podrazumijevalo čuvare, odnosno (utvrdu) stražu. Dakle, mustahfizi su bili stacionarna, pozadinska vojska, vezana uz lokalnu obranu i čuvanje utvrde (slična je bila i uloga tvrđavskih topnika). Prema istraživanjima i izvorima koje Klára Hegyi donosi za prvu trećinu 17. stoljeća, vidljivo je da su mustahfizi bili redovito prisutni u utverdama Sigetskog i Pečuškog sandžaka sjeverno od Drave, a tada već i u samoj Kanizsi, koja je od 1601. bila u osmanskim rukama.³⁴ Za razliku od prostora sjeverno od Drave, detaljni izvještaj o Požeškom i Pakračkom sandžaku ne spominje isaralije ili utvrde vojnike bilo koje vrste, kao što ne spominje ni elitne jedinice janjičara.

Možemo zaključiti da je osmanska vojska južno od Drave, uz to što je bila brojčano znatno slabija od osmanske vojske sjeverno od Drave, bila i manje rodovski specijalizirana. Kad je pješaštvo u pitanju, utvrde u Slavoniji redovno su bile posjednute samo azapima i tvrđavskim martolosima. Također, utvrde su bile manje, s manjim posadama.

Spahije (*sipahi*) su bili teška konjica regrutirana tako što su spahije kao posjednici timara morali osobno vojno služiti i brinuti za svoju opremu te, uz to, na 3, 4 ili 5 tisuća akči prihoda (ovisno o veličini svoje nadarbine u tim prostorima) opremiti dodatne borce za rat, najviše do sedam boraca. Tako opremljenom teškom konjicom zapovijedao bi sandžakbeg.³⁵

Delije su bili poseban rod konjanika. Naziv je izveden od osmansko-turske riječi *deli* (lud, odvažan). Te su jedinice zaživjele na Balkanu u 15. stoljeću, zbog potrebe brzog i temeljitog pustošenja protivničkog teritorija. Povezuje ih se ponajviše s Gazi Husrev-begom, koji je navodno imao oko 10.000 delija. Zbog efikasnosti, ubrzo su ih počeli regrutirati i ostali visoki vojni dužnosnici na Balkanu, često među lokalnom populacijom koja se recentno preobratala na islam. Nosili su neobično i pretjerano ukrašeno oružje i odore s puno krzna i perja. Njihov neobičan izgled i priče o njihovoj ludoj hrabrosti i fanatičnosti korišteni su kao oblik psihološkog rata. Kao jurišna konjica upotrebljavani su za posebno smione i silovite pothvate, a katkad ih se koristilo i kao osobne

³³ Hegyi, *A török hódoltság*, sv. I, 111-120.

³⁴ Hegyi, *A török hódoltság*, sv. III, str. 1535-1620.

³⁵ Matuz, *Osmansko Carstvo*, 67-68. Močanin navodi da se, zbog mogućnosti za zaradu, na području Bosne i Hrvatske nije "mehanički primjenjivalo pravilo da na svakih 3.000 akči spahija oprema za rat po jednog borca. Dosta malih timarnika (manje od 3.000 akči) znalo je povesti i više od dvojice oklopljenih ratnika i slugu." Močanin, "Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva", 117.

stražare najviših časnika i dužnosnika kao što su beglerbezi, veziri i slično, što potvrđuje i izvornik u prilogu iz kojeg se vidi da su delije boravile na dvoru sigetskog i pečuškog sandžakbega.³⁶ Službeni osmanski popisi vojske Kaniškog ejaleta iz prve polovine 17. stoljeća, koje je objavila K. Hegyi, ne spominju ih, ali uhode iz 1577. godine bilježe ih u Sigetu i Pečuhu.

Bešlije (*bešli*, petak) bili su plaćeni laki konjanici, možda nazvani po prvotnoj plaći od pet akči. Vodio ih je aga (*bešli ağası*), kao i azape. Konjanici se u osmanskim izvorima često javljaju pod imenom farisi (*faris*, konjanik) ili ulufedžije (*ulufeci*, plaćeni).³⁷ Bešlije su bili ekvivalent husarima, što znači da su mogli biti taktički korišteni za brze, jače napade na bojnopolju, napade na topničke položaje, progon neprijatelja i slično. Boravili su u utverdama. Zanimljivo je da obavještajni izvještaji za Požeški i Pakrački sandžak ne spominju bešlije, nego samo konjanike (*Pferdt*, *Pfärden*) koje vode tzv. *Reutter Agai*, pa ne možemo znati o kojem se rodu vojske radi. U Sigetskom i Pečuškom sandžaku, pak, uhode često popisuju bešlije, koji su u ta dva sandžaka toliko redovita pojava da se za neke utvrde izrijekom navodi da bešlija nema (npr. Siklós, Pečuh), kao da je to kuriozitet. S druge strane, u većini utvrda u potonja dva sandžaka, uz bešlije, popis registrira i konjanike (*Phärdt*), koje ovdje ne predvođe age, nego vojvode (*wayda*). Dakle, nema naznake roda, ali tu sa sigurnošću možemo reći da se radilo o konjici drugačije opreme i namjene od bešlija.³⁸

Na čelu utvrda bio je **dizdar** (*dizdar*, *kale muhafızı*). Ta je osmansko-turška riječ doslovno označavala zapovjednika utvrde. Nenad Močanin navodi da se dizdare, kao i posade utvrda, znalo optuživati da borave na svojim imanjima, umjesto da se brinu za utvrdu, ali takvi su problemi postojali i među plaćenom vojskom na habsburškoj strani.³⁹

Osim nabrojenih, na krajiškom prostoru postojali su i drugi rodovi osmanske vojske, poput vojnika (*voynuk*), juruka (*jürük*, *yörük*), oružara (*cebeci*), tzv. oduševljenih (*gönüllü*) i poznatih jurišnika akindžija (*akıncı*), ali popisi koje analiziram ne prepoznaju ih i ne navode.⁴⁰ Također, niti jedan od

³⁶ O delijama kao rodu osmanske vojske vidi: Mesut Uyar i Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2009), 59-60. Vidi i: Prilog 2.

³⁷ O konjanicima bešlijama u: Hegyi, *A török hódoltság, sv. I*, 127-129. Vidi i: Klára Hegyi, "Inventory of the Ottoman Forts in Hungary", u: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor (Leiden – Boston: Brill, 2000), 163-193, ovdje 174; Özcan Abdülkadir, *Organizacija vojske kod Osmanlija*, Prevela: Kerima Filan (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2004).

³⁸ Vidi prijepis izvornika u prilogu 2.

³⁹ Močanin, "Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva", 151-152.

⁴⁰ Vidi, primjerice: Hegyi, *A török hódoltság, sv. I*, 111-156; Pál Fodor, *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről* (Budimpešta: Balassi Kiadó, 2001), 247-264.

dvaju izvještaja iz 1577. koje analiziram ne navodi važnu kategoriju topnika ili tobdžija (*topçu, tüzér*), dakle topništvo, koje je od ranog 15. stoljeća bilo integralni dio osmanskih vojnih snaga, a koje u prvoj polovini 17. stoljeća nalazimo u većini utvrda Pečuškog i Sigetskog sandžaka te, naravno, u većoj količini u Kaniži.⁴¹ To je stavka u kojoj se službeni osmanski izvještaji iz 17. stoljeća najviše razlikuju od obavještajnih izvještaja iz 1577. Za daljnja istraživanja ostaje otvoreno pitanje je li i koliko tih tobdžija bilo u razmatranim utverdama 1570-ih te, ako jest, zašto ih uhode i zapovjednici nisu naveli. Također, ostaju otvorena pitanja kako se taj rod vojske razvijao u slavonskim utverdama Požeškog i Pakračkog sandžaka u 17. stoljeću te je li je za njim u prvoj polovini 17. stoljeća uopće bilo potrebe.

Utvrde, zapovjednici i brojnost vojske

Veit von Hallegg, glavni zapovjednik Slavonske krajine, izvještaj o osmanskim potencijalima u Požeškom i Pakračkom sandžaku, odnosno u prostoru naspram Slavonske krajine, piše sredinom lipnja 1577. godine. Započinje ga najavom tmurnih vremena i velike opasnosti koja Slavonskoj krajini prijeti iz smjera triju sandžaka iznad Drave (Siget/Sziget, Pečuh/Pécs i Koppány), zatim od pakračkog i požeškog sandžakbega, koji su već zajedno upadali do Koprivnice i Varaždinskog polja, te od bosanskog paše južno od Save. Naglasio je da su Osmanlije iz Sigeta 1576. godine izgradili kaštel kod Barča – na mjestu gdje rječica Rinya utječe u Dravu – samo četiri milje udaljen od Đurđevca, te da sada, umjesto u udaljenijem Osijeku, ovdje mogu držati svoje brodove te lakše paliti i robiti po Podravini i upadati do napućenog Međimurja. S druge pak strane, nastavio je Hallegg, iz moćne i važne utvrde Gradiške na Savi, gdje, kao i kod Jasenovca, drže jako brodovlje, Osmanlije su mogli napadati Sisak, čitav napućen prostor između Save i Kupe, Ivanić i Zagreb, a prijetnju su pojačavali i tijekom cijele zime duboko zamrznuta Drava te bosanski sandžakbeg, koji je prijetio duž toka Save.⁴² Osim poznatih informacija o zimskom zamrzavanju rijeka u drugoj polovini 16. stoljeća, doznajemo, dakle, podatke o osmanskoj riječnoj floti na Dravi i Savi. Rijeke su služile za neprimjetno i brzo prebacivanje većih količina vojnika, čak i u zimskim razdobljima godine, kad se obično nije očekivalo napade. Važnost koja se u razmatranim izvorima pridaje rijekama i brodovlju upućuje na činjenicu da bi taj aspekt pograničnog ratovanja trebalo pobliže istražiti. Osmanski nasadisti su poznati fenomen na ugarskom i hrvatskom krajištu, ali historiografija tek treba detaljno rekonstruirati mrežu

⁴¹ Vidi tablice i registre u: Hegyi, *A török hódoltság*, sv. III, 1535-1602. Procjena snage i važnosti osmanskog topništva u ranom 15. stoljeću u: Ágoston, „Empires and warfare“, 116-117. Vidi i: Gábor Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), passim.

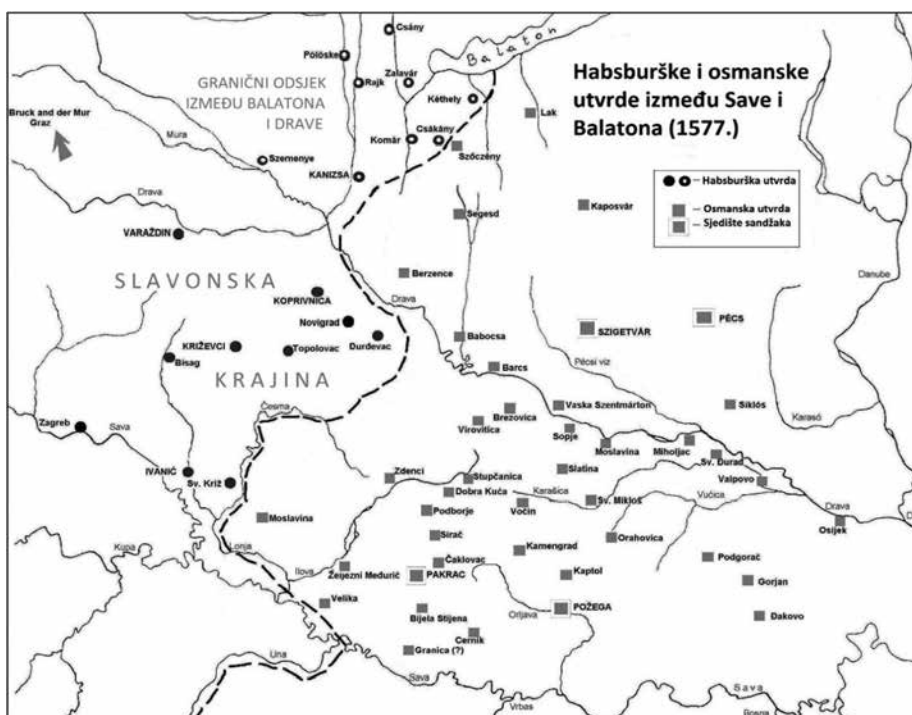
⁴² AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-6-ad3-Litt:a, 3r-3v (vidi prijepis izvornika u prilogu 1.2.).

luka i količinu brodica koje su osmanskoj i habsburškoj strani bile na raspolaganju na Dravi i Savi, u čemu mogu pomoći i gornje informacije.⁴³

Budući da Halleggov izvještaj donosi niz informacija o utvrdama i posadama **Požeškog sandžaka**, parafrazirat ću i komentirati informacije koje donosi (prijepis izvještaja nalazi se u prilogu 1.2.) Za **Viroviticu** Hallegg navodi da je jaka i lijepa te najjače posjednuta utvrda u Požeškom sandžaku, da se nalazi na dobrom, utvrđenom položaju udaljenom milju od Drave i četiri milje od Đurđevca, te da posadu, koju čine šestorica aga nad 200 pješaka i petorica aga nad 300 konjanika, na čelu s istaknutim Turčinom, dizdarom *Ball-agom* (vjerojatno Bali-aga), plaća sultan. Nadalje, tvrdi Hallegg, budući da su Osmanlije vojnicima iz (Podravske) Moslavine, (Donjeg) Miholjca i Đurđevca, koji se nalaze na Dravi, znatno ojačali Viroviticu, u krajevima oko (Podravske) Moslavine, posebno od kada je osvojen Siget, Osmanlije ne moraju brinuti oko prijelaza rijeke, a Virovitica je „najjače posjednuta utvrda Požeškog sandžaka, štiti Dravu i neprijateljsko brodovlje kod Barcsa“. U **Brezovici**, koja je jaku ugarsku milju udaljena od Virovitice i jednu njemačku milju od Drave, dvojica aga vode 70 konja, a dizdar i trojica aga oko 100 azapa i martolosa, što ukupno čini oko 180 ljudi. U **Sopju**, koje je više od milje udaljeno od Brezovice, dizdar i jedan aga vode 50 azapa. Hallegg zatim navodi da je Sopje od „osječčkog pohoda“ stajalo pusto, da je izgrađeno tek 1565., u Lenkovićevo vrijeme, te da se iz njega brodovima može stići do Drave. U **Valpovu**, koje se nalazi 4-5 milja iza Sopja i vrlo je čvrsta utvrda, dizdar i petorica aga vode 170 vojnika. **Osijek** je, prema Halleggu, lijepo mjesto za koje se ne može utvrditi točan broj vojnika, ali budući da je značajno mjesto i veliko trgovačko središte, pretpostavlja da tamo ne žive samo vojnici, nego i ugledne spahije i drugi Turci. Osim utvrda Požeškog sandžaka uz Dravu, Hallegg spominje **Gorjane**, **Đakovo** i **Podgorač** kao mjesta u kojima su smješteni dizdari i pješaci, ali koja nisu jako posjednuta, a napominje i da u tim krajevima žive spahije. U **Sv. Miklošu**, pet milja udaljenom od Virovitice, služe dizdar i dvojica aga sa 70 azapa te jedan konjički aga s 30 konjanika. U **Orahovici**, „dobro izgrađenoj kući na brdu“ koja je šest ugarskih milja od Virovitice, služi dizdar s 50 azapa, dok u ravnici svoje dvorove i stanove ima mnogo spahija. U **Slatini**, jednu veliku milju udaljenoj od Virovitice, dizdar i dvojica aga ravnaju s 80 azapa, a dvojica konjičkih aga sa 70 konjanika. U **Voćinu** postoje utvrda i samostan. Hallegg navodi da su ovdašnji samostan neprijatelji spalili prije 15 godina te da u utvrdu sada služe dizdar i dvojica aga sa 70 pješaka te jedan aga s 30 konjanika. U **Kamengradu**, pak, služe dizdar i aga sa 60 azapa te aga s 25 konjanika. U **Kaptolu**, prema požeškom polju, dizdar i aga vode 50 pješaka, a još jedan aga 35 konjanika. Za **Požegu** Hallegg na-

⁴³ O nasadistima u razmatranom razdoblju vidi, primjerice: AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1553-6-1, 1557-5-2, 1576-12-ad1, 1578-3-17, 1578-8-ad6-bb, 1582-10-2.

vodi da je moćno i napučeno mjesto, trgovački grad u kojem stanuje i trguje mnogo Dubrovčana i drugih talijanskih trgovaca, te da Mehmed-beg, koji je trenutno sandžakbeg, tamo ima svoju rezidenciju. Osmanlije u manjoj utvrdi na uzvisini iznad grada drže dizdara s 50 dobrih azapa, dok u gradu i diljem plodnog, širokog i napućenog polja služe do desetorica konjičkih aga, tako da beg, računajući svoje vlastite konjanike i konjičke age koje stanuju u gradu, a u požeškom polju imaju svoje dvorove, može skupiti do 300 konjanika. S obzirom da požeški sandžakbeg može prikupiti oko 300 plaćenih konjanika i spahija, Halleg konstatira da u samom gradu Požegi ima mnogo naroda, a spominje i mnogo predavaca i martolosa, od kojih se može skupiti mnogo jača vojska od plaćene, pa čak i dvostruko jača vojska koju sultan ne mora plaćati. Hallegg zaključuje i da većina martolosa, koji svakodnevno otimaju ljude te pustoše i pljačkaju zemlju, nije na plaći, što je bitno različito od stanovnika u habsburškom dijelu Slavonije koji ne daju da ih se upotrebljava u takvim napadima ako nisu na plaći ili obuhvaćeni insurekcijom.⁴⁴

Karta: Habsburške i osmanske utvrde između Save i Balatona (1577.)⁴⁵

⁴⁴ AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-6-ad3-Litt:a, 3v-6r (vidi prijepis izvornika u prilogu 1.2.).

⁴⁵ Karta preuzeta iz: Štefanec, "Demographic Changes", 551. Vidi i: Štefanec, *Država ili ne*, 497-498.

Sažet ću i navode glavnog zapovjednika Slavonske krajine Veita von Hallegga o **Pakračkom sandžaku**.⁴⁶ Hallegg ističe da su **Zdenci** izgrađeni na Ilovi, u vrijeme tadašnjeg krajiškog zapovjednika Hansa Lenkovića,⁴⁷ 1565. godine, da se nalaze pet velikih milja od habsburške izvidnice Cirkvena te da u njima služe dizdar i trojica aga koji pod svojim zapovjedništvom imaju 99 azapa i 10 konjanika. **Podborje** je samostan koji je dugi niz godina stajao pust, a neprijatelji su ga, kao i Zdence, izgradili 1565. godine, u vrijeme Hansa Lenkovića. Prema Halleggu, u Podborju stoluju dizdar i trojica aga koji zapovijedaju nad 27 konjanika te 45 azapa i martolosa. U **Siraču** dizdar i dvojica aga zapovijedaju nad 17 konjanika te 58 azapa i martolosa. U **Stupčanici**, koja se, prema Halleggu, nalazi u planini, dizdar i aga drže 30 azapa, a posada od 30 azapa na čelu dizdarom i agom nalazi se i u **Dobroj Kući**. **Pakrac**, glavna utvrda, ima dizdara i trojicu aga nad 60 konjanika te 80 azapa. **Željezni Međurić** izgrađen je 1567. godine, u vrijeme „pokojnog baruna Lukasa Zäckela“.⁴⁸ Osmanlije u njemu drže dvojicu aga sa 70 azapa, ali budući da se nalazi na zabačenom mjestu, konjanici tamo ne mogu stalno boraviti, nego se uglavnom nalaze u Pakracu, pa jašu „simo-tamo“. **Cernik** je, prema Halleggu, otvoreno, veliko trgovište, u kojem osobno rezidira Ahmed-beg, trenutni pakrački sandžakbeg, a posada mu nije uobičajena. Uz bega se nalaze njegove sluge i trojica aga s 80 konjanika, a u utvrdici se nalazi dizdar s 20 azapa. Cernik je od Pakraca udaljen četiri milje, od njega prema Požegi stere se lijepo polje, a mjesto ima i vlastitu jaku posadu, dodaje Hallegg. **Granica**, objekt sličan stražarnici smješten nedaleko od Save, također je izgrađena u vrijeme Hansa Lenkovića, 1562. godine, a u njoj se nalaze trojica aga s 80 azapa i martolosa. **Velika** je veliko, čvrsto zdanje (*Ein Ansechlich fest hauß*) koje može štiti Savu, kao što Virovitica štiti Dravu. U Velikoj dizdar zapovijeda s 50 azapa, aga sa 40 martolosa, a dvojica konjičkih aga s 57 konjanika. Nadalje, nastavlja Hallegg, u **Moslavini**, koja je dvije milje udaljena od Ivanića i jednu milju od habsburške izvidnice Sv. Križa, služe dizdar i aga sa 60 dobrih azapa (*guetten Asappen*) te još jedan aga s 30 konjanika. Budući da se radi o zabačenom mjestu, konjanici tamo ne borave stalno, nego su najvećim dijelom kod bega, a u utvrdu dolaze povremeno, dodaje Hallegg, ističući da se rijeka Čazma prostire na znatnom dijelu prostora prema Ivaniću, kao i Lonja, zbog čega Osmalnije ne mogu prelaziti kako im se prohtije. Obje se rijeke dosta izljevaju, nastavlja Hallegg, bez čega se neprijatelj ne bi moglo zadržati da krene prema Ivaniću. Hallegg navodi da su postojale još dvije utvrde, **Bi-jela Stijena** i **Čaklovac**, iz kojih je neprijatelj ranije povukao posade i prese-

⁴⁶ AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-6-ad3-Litt:a, 6r-8v (vidi prijepis izvornika u prilogu 1.2.).

⁴⁷ Glavni zapovjednik Slavonske i Hrvatske krajine Hans (Ivan) Lenković (1556. - 1567.).

⁴⁸ Glavni zapovjednik Slavonske i Hrvatske krajine, barun Lukas Zäckel (Zekel, Szekely) od Ormoža (1546. - 1552; 1567. - 1568.).

lio ih na drugo mjesto, pod begov nadzor. Pakrački sandžakbeg⁴⁹ nije jak kao požeški i nema pod sobom ni 20 dobrih spahija koji imaju slično velike prihode, ali s dobrim martolosima i pokazivačima putova, iako ih je prije nekoliko godina dosta pogubljeno, ipak može krenuti prema gore, a uz to, pored Save, na raspolaganju ima i nešto predavaca. Budući da obližnje Gradišku i Bosnu dijeli samo Sava, nastavlja Hallegg, Gradiška štiti i Pakrački sandžak, koji je ranije i pripadao Bosni. **Čazma**, u kojoj je puno boravio zagrebački biskup, a koju je neprijatelj razorio i pretvorio u sjedište sandžaka, može, zajedno s Požeškim i Pakračkim sandžacima, računati na pomoć iz napućenog Srijema i Pečuha. Uz to, u požeškom i pakračkom sandžaku ima još puno utvrda u koje nisu smještene posade, a spahije od njih ostvaruju dio prihoda.⁵⁰

Hallegg se dodatno osvrnuo na vodotoke rijeka Drave, Mure i Save, pa tako konstatira da se **Legrad**, koji ima jaku posadu i pripada grofu Zrinskom, nalazi na mjestu gdje se susreću Mura i Drava. Navodi kako postoji potreba da se uz Muru, od Legrada prema **(Mura)szemenyeu**, naprave izvidnice te marljivo drže straže i određeni broj brodova, ne bi li se neprijatelju, koji prvenstveno želi napadati napućeni otok Mure i Drave, pružio otpor. Na Savi, pak, **Sisak** – koji se nalazi na utoku Kupe u Savu i pripada Zagrebačkom kaptolu, a trenutno nije providen redovnom posadom – treba jako posjesti i tamo držati određen broj brodova, ako se neprijatelj odluči pokrenuti brodovlje iz Gradiške i drugih mjesta. Tamo su brodove uvijek držali zagrebački kanonici, kao i gospoda Erdődy (von Eberau) u **Novigradu** kod svoje utvrde na Savi, ali ti su brodovi dosta propali. Na koncu, zaključuje Hallegg, oko jedne njemačke milje ispod Siska, na rijeci Savi, nalazi se kaštel zvan **Totuševina**, koji pripada Kegleviću, a koji je Keglević izgradio 1567. godine. Taj kaštel nema redovnu posadu, osim što se unutra uzdržava nekolicinu ljudi. Kad bi se dogradio i posjeo vojskom, bio bi dobra predstraža Sisku, kao i Savi i Kupi. Hallegg upozorava da kaštel treba bolje izgraditi i posjesti vojskom, ili ga srušiti, jer bi Sisak bio još ugroženiji ako kaštel dođe u ruke neprijatelja.⁵¹

⁴⁹ Moaćanin navodi: "Iz zapisa u Roznamče defteru br. 168 iz 1595., dakle već iz vremena rata saznajemo da je sandžakbeg bio bivši kapetan (!) Save (sjedište: Gradiška) Ibrahim, te da mu je nadarbina povećana sa 170000 na 200000 akči. Držao je grad Cernik, varoš Bijelu Stijenu te još nekoliko sela. Naselja Brestovac, Zdenci i Podborje davala su mu desetinu od pčelinjih košnica, dakle meda. Držao je i brdske pašnjake kod Dobre Kuće i na jednom još neidentificiranom mjestu. Pripadala mu je sva vlaška filurija te prihod od globa, i to opet vlaških s nešto onih koje se ubiralo na tzv. 'neslobodnim timarima' (još uvijek je upisano tek 407 vlaških kuća). Na sličan je način požeški sandžakbeg raspolagao dohotkom od Vlaha na svom području." Moaćanin, *Slavonija i Srijem*, 134; Moaćanin, "Hrvati pod vlašću Osman-skoga Carstva", 154.

⁵⁰ AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-6-ad3-Litt:a, 6r-7v (vidi prijepis izvornika u prilogu 1.2.).

⁵¹ Vidi prijepis izvornika u prilogu 1.2., 7v-8v.

Dubinski uvid u vojno funkcioniranje Požeškog i Pakračkog sandžaka na temelju niza osmanskih izvora osigurao je Nenad Moaćanin, pa je spoznaje moguće komparirati. Moaćanin je ustvrdio da su osmanske vojne i financijske ustanove na tom dijelu ratišta serhatom ili krajinom smatrale prostor od pojasa 'ničije zemlje' do crte Podravska Moslavina – Gradiška – Kamengrad – Ostrovica – Klis.⁵² S druge strane, habsburški su uhode i zapovjednik Veit von Hallegg potvrđivali tada rašireniju predodžbu o serhatu kao teritorijalno širem pojmu i smatrali da im je vojno relevantan čitav prostor sandžaka u kojem se moglo prikupiti vojsku, pa su stoga osigurali pregled utvrda i vojnih potencijala cijelih sandžaka. Moaćanin je naglasio da je kapetanijsko središte Gradiška, utvrda na desnoj obali Save u sastavu Bosanskog sandžaka, bila polazište za organizaciju Pakračkog sandžaka, te da su njezini kapetani često postajali sandžakbegovima u Cerniku, ranije i Pakracu.⁵³ Tu važnost Gradiške potvrđuje i Halleggov izvještaj. Također, Moaćanin je istaknuo veliku važnost Podravine u vojnim nadmetanjima tih godina. Osmanlije su Podravinu smatrali osobito ranjivom, a požeški je sandžakbeg 1568. godine izjavljivao da im s te strane prijete velika opasnost od "haramija, hajduka i zlotvora", tražeći znatno jači angažman svojih trupa oko zaštite Sopja, a ne samo Barcsa, koji je Porta smatrala ključnom utvrdom u tom dijelu bojišta. Nadalje, Moaćanin je na temelju osmanskih dokumenata iz 1617./18. godine saznao da se od lokalnih kadija tražilo popravljjanje Sopja te da se u „Brezovicu (palanku), Moslavinu („parkan“) i Sopje (tvrđavu, kale)“ premjesti dio trupa iz Srijema, što je u svom znatno ranijem izvješću predviđao i Hallegg, kao izrazito opasnu mogućnost.⁵⁴

Iz gornjih Halleggovih navoda doznajemo i koliko je društveno raslojen i napučen svakolikim svijetom bio taj prostor, što potvrđuju i osmanski izvori koje sumira Moaćanin: „U ocrtanom prostoru bilo je i ratara i stočara, carskih i begovskih hasova i spahijskih timara, vakufske zemlje, slobodnih i neslobodnih baština i čiftluka, gradskih trgovaca i obrtnika.“⁵⁵ Moaćanin je analizirao i status Pakraca, koji je „morao biti prilično razvijena kasaba“, a „ostaje najvećom enigmom slavonske povijesti toga doba“. U „Pakračkoj krajinu“ osmanski izvori u 16. stoljeću registriraju neočekivano mali broj Vlaha (oko 400 kuća 1584.), a Pakrac, Moslavina i Dobra Kuća se „spominju kao

⁵² Moaćanin, "Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva", 150-151, 152; Moaćanin, *Slavonija i Srijem*, 138, 140.

⁵³ Moaćanin, "Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva", 151; Moaćanin, *Slavonija i Srijem*, 137.

⁵⁴ Moaćanin, "Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva", 151; Moaćanin, *Slavonija i Srijem*, 137-138.

⁵⁵ Moaćanin, "Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva", 151.

sela, dakle, utvrde su imale podgrađa s nastanjenom rajom⁵⁶. Iako konstatira da pakrački sandžakbeg rezidira u Cerniku te da Cernik ima velike vojne i trgovačke potencijale, Hallegg ipak naziva Pakrac glavnom utvrdom toga sandžaka. U Pakracu se, prema Halleggu, osim snažne posade, uzdržava najveći dio konja, odnosno konjanika, koji, po potrebi, odlaze na službu u druge utvrde, koje za to nemaju uvjete. Hallegg konstatira i da u tom kraju ima relativno malo spahija, što bi moglo biti na tragu spoznaja o slabijoj naseljenosti kraja koje donosi Moačanin.

Halleggov izvještaj, dakle, osigurava precizan uvid u kvantitativno stanje osmanske vojske i njezinu zapovjednu strukturu, ali i u potencijale neplaćene vojske. Daje zanimljive opaske o većim trgovačkim i vojnim središtima, poput Osijeka, Požege ili Cernika, ali i o stanju ili strateškim potencijalima utvrda poput Sopja, Valpova, Orahovice, Voćina, Podborja, Željeznog Međurića, Velike i Moslavine. Još jednom potencira taktičku važnost Mure, Drave i Save te brodovlja za ratovanje, a doznajemo i da su Zagrebački kapitol i Erdődy imali znatno brodovlje na rijekama. To, primjerice, potvrđuju i osmanske namjere da 1567. godine s preko tisući Vlaha i nekim utvrdom posadama napadnu Erdődyja „koji u Sisku sprema lađe i topove da napadne Jasenovac“.⁵⁷

Gornji primjeri pokazuju da se podaci iz analiziranih izvještaja, dakle Hallegгови podaci i procjene, pokazuju vjerodostojnima u komparaciji s informacijama prikupljenim iz osmanskih izvora, te da mogu biti korisni za daljnju analizu funkcije i statusa Pakraca – „enigme“ na tom dijelu serhata – ali i svih ostalih utvrda. Spoznaja da su informacije realne i odmjerene omogućava nam da se u njih još više pouzdamo te da nastavimo prikupljati slične spise radi daljnje analize stanja na tom bojištu u drugoj polovini 16. stoljeća.⁵⁸

Što se tiče krajine sjeverno od Drave, izvještaj o stanju vojske u sandžacima Siget i Pečuh (vidi prilog 2) najvjerojatnije je počeo sastavljati zapovjednik Kaniške krajine János Bornemissza (Johannes Bornemissa), ali budući da je on teško ranjen uslijed nesretnog slučaja, u kojem su poginuli njegova kćer, njegov mladi zet i 50-ak ljudi, zapovjedništvo je nakratko, od travnja do lipnja, preuzeo Ferenc Kapra (Franciscus Kapra, Franz Caprara), koji je

⁵⁶ Moačanin, „Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva“, 152-153; Moačanin, *Slavonija i Srijem*, 131-132.

⁵⁷ Moačanin, „Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva“, 156.

⁵⁸ Fazileta Hafizović prevela je i obradila popis sandžaka Požege iz 1579. godine te popise Pakračkog sandžaka iz 1565. i 1584. godine, ali ti izvori ne tangiraju izravno vojnu problematiku koju sadrži Halleggov izvještaj, pa informacije za sada ne možemo izravno komparirati.

vjerojatno dovršio izvještaj i odaslao ga u svibnju 1577. godine.⁵⁹ Kapra je, inače, bio u stalnom kontaktu s Veitom von Halleggom oko događaja u Kaniži i organiziranja pomoći, pa su vjerojatno intenzivno razmjenjivali i informacije o osmanskoj prijetnji, sve do druge polovine srpnja, kad je dužnost zapovjednika i kanišku korespondenciju preuzeo Andreas Kielmann von Kielmansegg. Osmanlije su od kraja ožujka te tijekom ljeta intenzivno prijetili i napadali oslabljenu Kanižu, u koju je tih mjeseci upućeno visoko povjerenstvo koje je trebalo donijeti mjere za popravak i učvršćenje utvrde, a odašiljane su i brojne ekspedicije pomoći u oružju, ljudstvu i namirnicama, koje su trpjele velike probleme i gubitke.⁶⁰

Ovaj se izvještaj, odnosno popis, zbog kompleksne situacije u kojoj je nastajao, manje fokusira na opise mjesta i taktička razmatranja, a više na navođenje brojnog stanja osmanske vojske i imena njezinih zapovjednika. Iz izvještaja doznajemo da sigetski beg Ali-beg ima uza se puno dvorjana (250), odnosno časnika i vojnika koje hrani, oblači i plaća (najvažnijima se navode i imena), te da uza se ima i 100 delija. Pečuški beg Isa-beg također uzdržava 100 dvorjana i 50 delija. Za ostale se utvrde navodi brojčano stanje vojske po rodovima, što je analizirano gore, a često i imena njihovih zapovjednika. U popisu vojske u Sigetu navodi se da u okolici postoje i slobodni ljudi (*freye leuth*) koji čuvaju begov dvor i očekuju za to plaću, a da obližnje mjesto gdje je pokopan sultan čuva 60 isaralija, pješaka.⁶¹

Osim u posebnom poglavlju analiziranih kvantitativnih pokazatelja, zanimljivo je da se za oba sandžaka navodi kako, osim plaćene vojske raspoređene u gore opisane rodove, postoji „bezbroj“ slobodnih Turaka ili slobodnih Turaka i Raca koji se uzdržavaju samo četovanjem i upadima. Takve navode nalazimo kod Babócsa (*Freye Thurckh[en] so sich nur mit Tschäten vnnd[er]halten, sein allda ohne Zall*), Berzenca (*Freye Thurckhen vnnd Räzen so sich nur mit dem streiffen vnderhalten, sein ohne Zall*) i Segesda (*Freye Thurckhen vnnd Räzen ohne Zall*) u Sigetskom sandžaku, te kod Pečuha (*Freye Thurckhen vnnd Räzen khan man aigentlich nit wissen, wieuill allda sein, wie auch in den annd[er]n gräniz heusern*) i Szöcsénya (*Freye Thurckhen vnnd Räzen sein ohne Zall*).⁶²

⁵⁹ Dana 21. ožujka, oko 18 sati, došlo je do udara groma u kulu s barutom, oružjem i municijom, što je prouzročilo goleme štete, a osim brojnih ljudi i vojnika, poginuli su i mladi supružnici koji su tada još slavili vjenčanje, Stephan Batthyány i Anna Bornemissza. Leopold Toifl, „Die Katastrophe von Kanischa 1577 oder Heiraten kann tödlich sein“, *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 46 (1996), 101-115, ovdje 104-107.

⁶⁰ Toifl, „Die Katastrophe von Kanischa 1577“, 107-114. et passim.

⁶¹ AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-5-ad5-Litt:a (za sve navode iz izvještaja vidi prijepis izvornika u prilogu 2).

⁶² AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-5-ad5-Litt:a, passim (vidi prijepis izvornika u prilogu 2).

S obzirom na brojnost osmanske plaćene vojske, spoznaje o dodatnim većim količinama slobodnih, neplaćenih vojnika diljem prostora od Drave do Balatona, rezultirale su također, već godinu dana nakon primljenih obavještajnih izvještaja, dubinskom reorganizacijom habsburških vojnih potencijala i povećanim financiranjem plaćene vojske.⁶³ Tome su sigurno doprinosile i konstatacije kao što je ona s kraja drugog izvještaja (vidi prilog 2) da se svi popisani osmanski vojnici mogu okupiti za samo četiri dana i krenuti u napad.

Zaključak

Svrha obavještajnih izvještaja o osmanskoj vojsci iz ljeta 1577. godine bila je stvoriti uvjete za informirano i utemeljeno savjetovanje u Beču i Brucku na Muri te donošenje dalekosežnih zaključaka o preustroju habsburške vojske, tj. povećanju brojnosti vojske, poboljšanju utvrda, logistike i krajiške infrastrukture. Na temelju prve detaljne komparacije obavještajnih podataka o brojnosti i stanju osmanske vojske s podacima o brojnosti i stanju habsburške vojske iz istog vremena moguće je zaključiti da je osmanska vojska u svim rodovima bila brojnija od habsburške, a na krajini od Drave do Balatona i višestruko brojnija, pri čemu je po brojnosti posebno odskakala osmanska konjica. Ako se uspoređuje same osmanske potencijale, osmanska vojska u dva sandžaka sjeverno od Drave bila je znatno jača od one u dva sandžaka južno od Drave, što možemo pripisati većoj strateškoj važnosti toga bojišta za Osmanlije. Nadalje, rudimentarno raslojena habsburška vojska bila je inferiorna osmanskoj, raspoređenoj u brojne, specijalizirane rodove, posebno u sandžacima Siget i Pečuh. Dok su na habsburškoj strani dominirali husari i haramije, uz tek 1570-ih godina uvedene njemačke pješake i arkebuzire, na osmanskoj su strani popisani janjičari, azapi, martolosi i isaralije kao pješачki rodovi te spahije, delije i bešlije kao konjički rodovi. Geneza, sastav i funkcija tih rodova u osnovnim su crtama rekonstruirani u zasebnom poglavlju. Osim toga, u sva četiri razmatrana sandžaka, Osmanlije su na raspolaganju imali goleme čete tzv. slobodnih vojnika, odnosno neplaćene vojske, spremne održavati se samo pljačkom i robljenjem. Habsburgovci su, nakon primljenih izvještaja i održanih savjetovanja 1577./78. godine, donijeli niz odlučnih zaključaka o povećanju vojnih kapaciteta. Ova pojačanja pokazala su se dostatnima na slavonskom prostoru, gdje su krajem stoljeća vraćena manja područja, ali sasvim nedostatna na prostoru od Drave do Balatona, koji je u idućih 25 godina velikim dijelom pao pod osmansku vlast. Nadalje, u članku su istaknute važne informacije o specifičnostima utvrda i prostora te taktičkim i strateškim problemima i prednostima osmanske vojske. Us-

⁶³ Štefanec, *Država ili ne*, passim.

poredbom tih informacija sa spoznajama iz osmanskih izvora, koje je donio Nenad Močanin, pokazalo se da su izvještaji krajiških zapovjednika prilično pouzdani i pogodni za historiografsku analizu. Razmatrani izvještaji donijeli su i podatke o nedovoljno obrađenim, a važnim temama, poput razvoja logistike, uloge rijeka i brodovlja u krajiškom ratovanju, transporta vojske i slično. Te će se podatke, s otkrićem i obradom novih izvora habsburške i osmanske provenijencije, u budućnosti moći koristiti za daljnju analizu i komparaciju vojnih potencijala na habsburško-osmanskome bojištu.

PRILOZI⁶⁴**1. Transkript izvještaja o stanju osmanske vojske naspram Slavonske krajine 1577. godine****1.1. Signatura: AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-6-3; 1r-1v**

Der Fur: Dur: etc. Herrn Ernesten Erzherzogen Zu Ossterreich Herzogen zu Burgundi vnnd Graffen Zu Tiroll, Meinem Genedigisten Herrnn (1v)

Durchleichtigster Erzherzog Genedigister Herr etc.

Eur Fur: Dur: etc sindt meine Gehorsamiste vnnderthanigiste Phlichtigiste diennst, Aller muglichistes Vleis Beوران, Auff Eur Fur. Dur. etc. Genedigistem Beuelch, von viertten tag gegenwierdigs Monnats, vberschickhe Ich derselben die Verzaichnus, der Thurkhischen Anrainunden Sansaggthumben, vnnd der darinen pesezten heusern, Allain gegen der Windischen Gränitzen, vnnd In Windisch Lanndt gelegen, Funff Khirchen, Khoppa, vnnd furnemblich Sygeth, an d[en] hanndt Ist, Allain was die Traa darzwisch[en], Die feindt aber drey vrfar sider Sygeth in derselben hennden Ist, gar sicher haben, Da die Feindt die Vorstatt Coppreinitz Angefallen, das die drey Sansagg[en] Coppan, Funffkhirh[en], vnnd Sygeth, gar gesehwind[en] vber die Traa geschiff, zu den sansaggen posegai vnnd pakheritz gestossen, vnd miteinander fur Coppreinitz khumben, Wie auch an der Saw auß Bossen, die feindt In den Windischlanndt gar baldt sein mugen, vnnd Zubesorgen da sich der Fridlich Anstandt Endret, den sy gleich woll nit Steiff hallten, das die Sansaggen zusammen Stossenn, vnnd Warasdiner Feldt berauben werden, wie nun zu Etlichmallen Ier furnemben gewest, Dardurch alle die Gränitz Fleckhen diser Windischenn Gränitzen in höchster gefär, das der (Genedig Gott) verhuetten welle, gestelt wurden, Dise Verzaichnus wierdt fast gleich zutreffen, vnd Eee weniger Alls mer eingestellt sein, dan Ich nun Etliche Iar mein sunder nachfrag, vnd aufmerkh[en] darauff gegeben, Eur Fur. Dur. etc. Meinen Genedigistenn herrn, thue Ich mich Gehorsamist vnnd vnnderthanigist Beuelh[en], Warasdin den Sechzehenten tag Juny Anno etc. 77ist[en]

Eu. Fr. drht. etc. vnndterthenigiste Gehorsamiste Vait v[on] Hallekh etc. (1r)

⁶⁴ Izvori su prepisani doslovno. Slova pisana frakturom ili većim slovima od običnog teksta, u prijepisu su podebljana. Kratice su razriješene u uglatim zagradama. Najveću nedosljednost pisari obrađenih izvora iskazali su u pisanju interpunkcija te malih i velikih slova, što je uobičajeno. Interpunkcije sam prepisala doslovno, a u slučaju dvojbe radi li se o velikom ili malom slovu, vodila sam se današnjim pravopisom. Iako je treći dokument pisan brzo i nezgrapno, nije bilo većih problema pri čitanju.

1.2. Signatura: AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-6-ad3-Litt:a, 2r-8v

Verzeichnus der zw nächst Anrainenden Sansaggthumben, Posegai vnnd Pakherz, vnnd der darinnen besezten Turckhischen Grainiz heusern, gegen der Wündischen Grainizen, Von der Traa, biß zw der Saw, da die feund, nit Allein, zw Lannd sonder auch zw wasser, Alß von der Traa auß Bärtsch, da die Ryina in die Traa fleust, vnnd die fennd⁶⁵ auß Sygeth in den Sibenvnndsechzigisten Jar ein Casstel aldortt, an den Rain der Traa in Sygether Sansaggthumb erpawt vnnd besezt, Vier meil von der Rom: Kai: Mt: etc. Eussersten Schloß vnnd fleckhen Sannd Georgen, die feund Ir schüf, so zur Zeit da Sygeth in der Rom: Kai: Mt: etc. hannden war, zw Ossegkh gestanden, An Iezo zw Bärtsch gehalten mügen, Erstlichen gegen Sannd Georgen Schloß, Nouigrad, Dernya, Coppreiniz vnnd viel ferrer herauf straffen, die Scartfleckhen, vnnd dorffer neben der Traa gelegen, Alle aufheben, verprennen vnnd verhören, vnnd gar die Volckhreich Innsel Muer vnnd Traa, anfallen mügen, An der Saw aber, auß Gradischkhi den gewaltigen Ansehlichen fleckhen vnnd befestigung, Da die feund Ir gewaltige schieffung vnnd nach nehner heroben gegen der Rom: Kai: Mt: etc. dition alß zw Lessenoaz erhalten, (3r) fur Syssegkh ziehen, das volckh aussetzen, die volckhreich Innsel Zwischen der Saw vnnd Culpp, oder gegen Ibanitsch Vnnd noch ferrer, das voll Lannd, gegen Agramb werz straffen mügen, Vnnd ligt diese Wündische Grainizen an Iezo gleich wie inn Mitterspil, dan enthalb der Traa, die Starckhen Sansaggthumb, Funffkirchen, Khoppan vnnd furnemblich Sygeth gar an der hannd, Vnnd weiter Zeitten, Wie dan die Traa, alle wintter hafftig vberfreuert, in höchster gefär enthalb der Saw aber, der Baschai auß Bossen.

Poseger Sansaggthumb

Berouitzai Ain starckhe schöne befestigung fast an ein gelegnen festen ortt, vier meil hindter S. Georgen Schloß, ain meil von der Traa, an den Lannd da S. Georgen ist, werden alda der däßdär Ball Agai ein furnember Turckh so lange Jar däßdär ist, Vnnd hundert guetter Asappen vnndter Ime hatt, sechs Agai vber das fueßfolckh, so in die Zweyhundert fueßkhnecht haben vnnd funff Reutter Agai beylauffig mit drey hundert Pferdten auf die, Von Iern Khayser die besoldung geraicht wierd, erhelt, dan, nach den Verlust Sygeth (3v) haben die feund, Auß Moßlawinai Mihelz vnnd S. Georgen, alles an der Traa gelegen, das Kriegsvolckh herauß genomen, Vnd Berouitzai damit gesterckh, dan sye sich an den vrfarn daselbs, zw Moßlawinai Vnnd der Ennden seyder Sygeth in Iern hennden Ist, nicht besorgen, Ist das

⁶⁵ Vjerojatno *feund*, ali je pisar zaboravio staviti znak iznad u.

sterckhist besezt hauß in Poseger Sansaggthumb, beschutzt die Traa Vnnd der feund schieffung zw Bärtsch

Bresouizai Ain starckhe vnngerische meil hindter Berouitzai ein Teutsche meil von der Traa, Werden zben Reutter Agai, so beyleuffig sibenzig Pferdt haben, der daßdär vnnd drey Agai mit Asappen vnnd Marthalossen in die hundert gehalten das zw Bresouizai beyleuffig zw Roß vnnd fues in die einhundert vnnd achzig gehalten werden.

Soppya, Mehr alß ein meil von Bresouizai, Wierdt der daßdar, vnnd noch ein Agai vber die fueßknecht, mit funffzig Asappen gehalten, Ist seyder des Ossegger Zueg Öd gestanden, Vnn allererst in funffvnndsechzigisten Iar bey des herrn Lennkhoutschen seligen Zeitten erpawt werden, auß Soppya, khan man mit schieffen in die Traa khomen

Walpoai, beyleuffig vier oder funff meil hindter Soppya ain seer fesst Schloß werden zw Roß vnnd fueß der daßdär (4r) vnnd funff Agai mit hundert sibenzig Personen

Ossegkh, der Ansehliche fleckhen, khan man nit aigentlich wissen, Wie viel Kriegsvolckh aldort gehalten, dieweil es aber ein Ansehlicher fleckhen, auch grosse khauffmanschaz, Ist Zuermuetten, Das nit allein Kriegsvolckh sonnder Ansehliche Spahya vnnd ander Turckhen aldort wonen,

Das seindt die Schlösser in Posseger Sansagthumb, so nahenndt gegen der Traa gelegen.

So sinnd Goryan, Diakhoai, vnnd Pogarätsch, gleichwol nit starckh, Iedes mit daßdärn vnnd fueßknechten versehen, Wonen derselben Ennden Spahya,

Sand Miclosch, funff meil von Berouitzai, Wierdt der daßdar vnnd zwen Agai vber die Asappen beyleuffig mit sibenzig Knechten, vnnd ein Reutter Agai, Mit dreyssig Pfärden gehalten

Orehouizai, sechs Vnngerisch meil wegs von Berouitzai an ein Perg ein wol erpawt hauß, wierdt der daßdär mit funffzig Asappen erhalten, Es haben viel Spahya (4v) An der Eben daselbs Ier höf vnnd Wonungen.

Slattinai, nit grosser meil vier von Berouitzai, werden der daßdar vnnd zwen Agai vber die Asappen mit Achzig Knechten, vnnd zben Reutter Agai mit sibenzig Pfärden erhalten

Otschinai, Schloß vnnd Klosster, das Klosster haben den feund vor funffzehnen Iaren selbs Außpranndt, werden der daßdär vnnd zben fueßknecht Agai mit sibenzig knechten vnnd ein Reutter Agai mit dreissig Pferden gehalten

Camengrad, Werden der daßdar Vnnd ein Agai vber den Asappen in die sechzig starckh vnnd ein Reutter Aagai mit funffvnndzwanzig Pfärdten gehalten

Khapptoloin, gegen dem Poseger feldt, Wierdt der daßdär vnnd ein fueßknecht, mit funffzig knechten, vnnd ein Reutter Agai mit funffvnnddreissig Pferdten gehalten.

Posegai Der gewaltigen vnnd Volckreiche fleckhen, vnnd hanndls Statt da auch viel Raguseer, vnnd ander Wellische Khauffleutt (5r) wonen vnnd handlen, Der Mahemut Beeg, Alß der Zeit Sansagg, sein Resedenz hett, wird in den Schlösßlen, so an der höch ob der Statt ligt, ain daßdär mit funffzig gutten Asappen erhaltten, in der Statt aber, vnnd in den fruchtbarn weitten Volckreichen feld, in die Zehen Agai zw Roß erhaltten, das der Beeg mit sein Aigen Pferden, vnnd den Reutter Agen so in der Statt wonen, vnnd in Poseger feld Ier hef haben, mit dreyhundert Pferdten aufkhomen mag,

Das also der Sansagg zw Posegai besoldte Pferd vnnd Spahya in die dreyzehnhundert gehalten mag, so hatt Posegai die Stadt viel volckhs, so sind auch die Marthalosen vnnd Prydauzen in grosser Anzal, vnnd khan mit denselben Viel sterckher alß mit den besöldten Volckh, vnnd Zweymal so starckh aufkhomen, so von Iern Khayser durchauß khein besoldung haben, Wie auch merer thail der Marthalosen, so das Lannd mit täglicher weckhfuerung des Volckhs, verwuessten vnnd berauben, khein besoldung haben, vnnd weitt vnnderschiedtlich, von dem Inwonern, so in der Rom: Kai: Mt: etc. dition in Windisch Lannd, Wil vnngern geschbeigen, wonen, Das derselben khainer auf ein Raiß sich gebrauchten lässt, Er seye dan in (5v) der besoldung, oder es ergehe das Allgemain aufpott,

Sansaggthumb Pakherz

Sdenzai, Ist bey des herrn Lennckhouitschen seligen Zeitten in den funffvnndsechzigisten Iar An den flueß Illuai gelegen, erpawt worden, Darin der daßdär vnnd drey Agai mit Neunvnndneunzig Asappen, vnnd zehen Pferd, funff grosser meil von der Rom: Kai: Mt: etc. Scartthauß Cirquena,

Podworya, das Klosster so lanng Iar Öd gestannden, vnnd auch wie Sdenzai in den funffvnndsechzigisten Iar zw des herrn Lennckhouitschen Zeitten von den feund erpawt word[en] wierdt der daßdär mit drey Agen Sibenvnndzwanzig Pferden vnnd funffvnndvierzig Asappen vnnd Marthalossen erhaltten.

Syratsch, der daßdar vnnd zwen Agai, darin Sibenzehen Pferd, vnnd Achtvnndfunffzig Asappen vnnd Marthalossen,

Stopronizai, in ein gepüerg, der daßdär vnnd ein Agai mit dreissig Asappen,

Dobrocutschai, der daßdar vnnd ein Agai mit dreissig Asappen, (6r)

Pakherz, das hauptschloß, der daßdär vnnd drey Agai werden sechzig Pferd vnnd achzig Asappen erhalten,

Selesnai Mediurischtschai, so in den sibenvnndsechzigsten Iar bey des herrn Lucaßen Zäckhl freyherrn seligen Zeitten erpawt worden, Werden Zwen Agai mit sibenzig Asappen erhalten, Dieweil es an ein spern ortt, mügen die Pferd aldortt nit wol bleiben, Vnnd sind merer thail zw Pakherz allein das sie ab vnnd zw reitten

Cernickh, ein offner grosser markt, da der Ahomet Beg, so Iezo Sansagg zw Pakheriz ist, Personlich resediert, Ist khein ordenliche besazung, Ausser des Beeg gesinnd, sindt drey Agai, beyleuffig mit achzig Pferden bey Ime, der daßdar ist in Schösslen mit Zwanzig Asappen,

Ist von Pakherz vier meil ein schön feldt gegen der Statt Posegai, hatt der fleckhen an im selbs ein Zimbliche Manschafft

Granizai, nit weidt von der Saw, gleich wie ein Scartt, Ist bey des herrn Lennckhouitschen seligen Zeitten in den zweyvndsechzigsten Iar erpawt worden, sind darin drey Agai mit Achzig Asappen vnnd Marthalosen. (6v)

Wellikhai, Ein Ansehlich fest hauß, Vnnd gleich wie Berouitzai die Traa beschuzen khan, so mag solliche auß Wellikhai gegen der Saw beschehen, Wierdt der daßdär mit funffzig Asappen, Ein Agai mit Vierzig Marthalossen vnnd Zwen Reutter Agai mit sibenvnndfunffzig Pferden gehalten,

Moslowinai, Zbo meil von den Hauptfleckhen Ibanitsch vnd nuer ein meil von der Rom: Kai: Mt: etc. Scartthauß Heyllig[en] Creuz, Ist ein Agai mit dreissig Pferden hienein verschriben, Dieweil es aber gar an ein spern ortt ist, bleiben die Pferd nit dortt, Allain das die ab vnnd zue raisen, sind merer thail bey dem Beeg, Der daßdär aber vnnd ein Agai mit sechzig guetten Asappen, Ist Immer dar Aldortt, der flueß Tschaßmai, Ist geen Ibanitsch ein guetter vorttl, Wie auch die Luynai, das die feund nit wan sye wölten herüber mügen, Dan bede diese flueß sye seer außguessen, ohne das hette sich bißhero Ibanitsch nit wol erhalten müg[en]

Es sind auch noch Zwey Schösser gewesst, Alß Belostenai vnnd Tschäkhoaz, daraus die feund fertten die besazungen genumen vnnd an ander ortt gelegt, vnnd der Beeg bey sich heldt, (7r)

Das Sansaggthumb Pakherz, Hat die macht nit, alß Posegai, vnnd vber zwanzig guetter Spahya nit vnndter Ime, so gleichwol groß einkommen haben, mit guetten Marthalosen, vnnd wegfiern, Wiewol der, ettliche Iar herumb viel hingericht worden, so khein besoldung haben, khan Er aufkhum-

ben, sind auch neben der Saw ettliche Prydawzen, darüber Er Zuegebetten, Dieweil aber Gradischkhi vnnd Boossen gleich an der hand, Allein die Saw darzbischen, beschutzt es diß Sansaggthumb, hatt auch Zuuor in Boossen gehört, vnnd allererst wie die feund Tschaßmai, da die herrn Bischoff von Agramb merer Zeit gewond, eingenommen, vnnd durch die feund wied[er] umb zerschlapht worden, zw ein Sansaggthumb werden, sowol Poseger alß Pakherzer Sansaggthumb, mügen Ier hüelff auß den volkhreichen Lannd Srem vnnd von Kryegischenweissenbuerg haben, Es sind in beden disen Sansaggthumben, Posegai vnnd Pakherz, vil mer ander schlösser, so aber mit besazungen nit versehen, Vnnd die Spahya zum thail dauon Ir einkhomen haben.

Von den Wasser Stramen Traa, Muer vnnd Saw

Da Leeград dem herrn Graffen von Seryn zuegehörig, das ist, (7v) da die Muer vnnd Traa Zusammen khumen, starckh besezt, gleichwol es ein notturfft sein wil, das auß Leeград biß gen Semeniz nach der Muer hienauf ettliche Scarttheuser gemacht, Vnnd vleissige wacht gehalten, furnemblich wie es dan die notturfft erford[er]t, auch ain Anzal schieff alda erhalten, mag den feunden, an der Traa vnnd Muer, da die furnemblich in die Volckhreiche Innsel Muer vnnd Traa, sträffen wolten, Wiederstannd beschehen, An der Saw aber, da Sisseckh, den Cappittls herrn zw Agramb zuegehörig, da die Saw vnnd Culpp zusammen khomben, Vnnd Iezo mit khainer ordenlichen besazungen versehen, starckh besezt, vnnd ein Anzal schieff aldortt erhalten, Wie dan Immer dar die Cappittls herrn, vnnd auch die herrn von Ebraw, zw Nouigrad bey Iern Schloß an der Saw schieff gehabt, so aber merer thail verdorben, mag der feund schieffartt auß Gradischkhi vnnd andern ortten gewertt werden,

So ist auch vnndterhalb Sisseghk nahent ein Teutsche meil, gleich vnnd gar in der Saw, ein hülzen Casstel Totoschowinai genand, den Kheglouitschen zuegehörig, vnnd die Kheglouitsch[en] in den sibenvnndsechzigisten Iar erpawt haben, Welches Casstel khein ordenliche besazung hat, Allein was die (8r) ettliche Person darin erhalten, Da es erpawt vnnd

besezt, Ware es gegen Sisseghk, so wol an der Saw, vnnd Culpp ein guette verwacht, darauf guette achtung zuegeben, das dasselb besser erpawt vnnd besezt, oder gar zerrissen, dan solde es dem feund in die hennde khomen, wurde Sisseghk noch mehr geännstiget (8v)

2. Transkript izvještaja o stanju osmanske vojske na krajini oko Kaniže, u sandžacima Siget i Pečuh, 1577. godine

Signatura: AT-OeStA/KA FA AFA HR, 1577-5-ad5-Litt:a, 1r-2v

Verzeichnus der Thurkhisch vmb Canisa herumb ligunden hausern, Wie dieselben mit haubtleuth[en], Ispahien, Beslien, Jänitscharen, Asap[en], Isaralien, Martolosen vnnd der gleich annd[er]n besetzt, Wie dasselb von den gefangnen Thurckh[en] vnnd Christen so auch zuuor gefang[en] gewesen, hat erfragt khünnen werden,

Sigeth,

Allda ist der Aly Allybek, hat In seinem hof, delien vnnd d[er]gleich[en] hofgesindt, welche alle Er mit Essen vnnd Trinkh[en], mit besöldung vnnd khhlaidung vnnd[er]halt, als Nämbllich Kyhaia, Kaputschi bassa, Tschioßner bassa, Ebrnur bassa, Saratschi passa, Mettely bassa, Keletschi bassa, Haßnadar bassa vnnd annd[er]s hofgesindt 250. (dise khünnen aufsizen wan sy wöllen,)

Delien, deren Aga ist Mußa Aga, vnnd[er]helt Er allenthalben außgetailte in den gränizen 100.

Ispahien sein zu Siget 125. Wölche alle, zu 20, zu 30, zu 10, zu 3 vnnd d[er]gleich[en] Phärdt diennen,

Zu Besly Aga 2. Dise haten vnnd[er] Inen Beslien 200.

Ianitschären, wölche das Schloß verwach[en] vnnd sunsten in die annd[er]n graniz[en] außgetailt sein 350.

Isaralien vnnd Asapen, die den fleckh[en] verwachen 300.

Martalosen 100.

1437.

So sein sunsten auch freye leuth allda, wölche alle der besöldung gewartundt sein, vnnd den Hof des Begg v[er]wach[en], vnnd[er] Urola Zyk genanndt, Item das ortt, da des Thurckhisch[en] khaysers Ingewaidt ligt, hat Isaralien zu fueß 60. (1r)

Soklyos

Gehört zum Sangiakath Sigeth. Sein allda khaine Beszlien, sond[er]n, der Weyda hat dienner zu roß 25.

Ispahien sein allda 150. Vnnd werden vnnd[er]halten mit dienern vnnd sunst, wie die zu Sigeth.

Isaralien zu fueß, Item Asapen, Martalosen vnnd and[er]e freye Thurckh[en] 600.

Waska Zenth Marthon

Ist allda ain weyda mit Phärdt[en] 25.

Isaralien vnnd Martalosen 60.

Barch,

Ist allda ain Aga, vnnd hat vnd[er] Ime Martalosen 100.

Isaralien 60.

Babotscha.

Ista allda ain Wayda, Zulyman Weyda genannt, hat vnd[er] Ime Phärdt 25.

Item sein allda beszly Aga 2

Haydyn Aga vnd Omany Aga: haben beslien 200. Isaralien 100. Asapen 100. Martalosen 100.

527

Freye Thurckh[en] so sich nur mit Tschäten vnnd[er]halten, sein allda ohne Zall,

Berzencze,

Ist allda ain Wayda, Kwrth(?) Weyda genandt, mit Phärdten 25.

Item Aga 2.

Haydar Aga, Perham Aga: haben vnnd[er] Inen bezlien 200. (1v)

Item sein allda Isaralien 100.

Aszapen 100.

Martalosen 100.

527

Freye Thurckh[en] vnnd Räzen so sich nur mit dem streiffen vnd[er]halten, sein ohne Zall,

Segesd,

Ist allda ain Weyda, Juszup Wayda genannt mit Phärdten 25.

Item sein allda 3 Aga, Meszyth Aga, Azon Aga, vnd Vely Aga: die haben vnder Inen beslien 275.

Item Iszaralien, Aszapen vnd Martolosen 300.

600

Freye Thurckh[en] vnnd Räzen ohne Zall

Volgt das Sangiakath Funf khirchen,

Zu **Funf khirch[en]** ist ain Begg, Iszabek genandt, der hat in seinen hof allerlay leuth vnd

Thurckh[en], wie der annd[er] Begg zu Siget, wölche Er mit Essen, Thrinckh[en] Khleidung[en]

vnnd annd[er] vnd[er]haltung v[er]sich[er]t, deren sein 100.

Item sein allda Delien 50.

Ispahien, wölche zu 20, zu mehr oder weniger Phärdt halten, sein allda 370.

Item Janitscharen sein allda vnd In den and[er]n dahin gehörig[en] orttfleckh[en] 300,

Iszaralien 150.

Aszapen 150.

Martolosen 150.

1270

Freye Thurckh[en] vnnd Räzen khan man aigentlich nit wissen, wieuill allda sein,

wie auch in den annd[er]n gräniz heusern,

Beszlien hats khaine da, (2r)

Kapos.

Ist allda ain Weyda, vnnd hat vnd[er] sein Satl Phardt 25.

Beszlien sein allda 267.

Iszaralien 80.

Aszapen 30.

Martolosen 100.

502

Lak.

Ein Weyda: hat vnd[er] sein Satl Phardt 16.

Beszlien vnd[er] dem Mamhut Aga 40.

Item vnd[er] dem Al Aga 30.

Iszaralien, Martalosen vnnd Aszapen sein allda 180.

266

Zochyen.

Ein Weyda: hat vnd[er] sein Satl Phärdt 20.

Sunsten werden auch von funfkirch[en] vnd Kapos zu 50 vnd zu 60 Phärdten dahin gelegt,

Aszopen vnnnd Martalosen sein allda 150.

Freye Thurckh[en] vnnnd Räzen sein ohne Zall,

Dise oberzelte Thurckh[en] vnnnd gränizer alle, khünnen in 4 täg[en] zusammen zieh[en], vnnnd

Ir furnemben volpring[en], (2v)

Bibliografija**Arhivi**

AT-OeStA/KA FA AFA HR (Beč, Kriegsarchiv, Alte Feldakten)

- 1577-13-2

- 1577-6-3,1r-1v

- 1577-6-ad3-Litt:a

- 1577-5-ad5-Litt:a

Objavljeni izvori i literatura

Abdülkadir, Özcan. *Organizacija vojske kod Osmanlija*. Prevela: Kerima Filan. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2004.

Ágoston, Gábor. «Empires and warfare in east-central Europe, 1550–1750: the Ottoman-Habsburg rivalry and military transformation”. U: *European Warfare 1350-1750*, uredili Frank Tallett i D. J. B. Trim, 110-134. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Ágoston, Gábor. *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Fellner, Thomas; Kretschmayr, Heinrich. *Die österreichische Zentralverwaltung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). Bd. 1. Geschichtliche Übersicht Bd. 2. (1907) Aktenstücke 1491 – 1681*. Beč: Böhlau, 1907.

Fodor, Pál. *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről*. Budimpešta: Balassi Kiadó, 2001.

Hegy, Klára. “Inventory of the Ottoman Forts in Hungary”. U: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, uredili Géza Dávid i Pál Fodor, 163-193. Leiden; Boston: Brill, 2000.

Hegy, Klára. *A török hódoltság várai és várkatonasága*. Sv. I-III. Budimpešta: História, 2007.

- Kelenik, József. "A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában", *Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991), 4: 1-50.
- Kelenik, József. "The Military Revolution in Hungary". U: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, uredili Géza Dávid i Pál Fodor, 117-159. Leiden; Boston: Brill, 2000.
- Kruhek, Milan. *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1995.
- Kruhek, Milan. *Povijesne granice Hrvatskoga Kraljevstva – Historische Grenzen des Königreichs Kroatien, 1606-1791*. Zagreb: Hrvatski Institut za povijest – Hrvatski državni arhiv, 2004.
- Lopašić, Radoslav. *Spomenici Hrvatske krajine. Knjiga 1. od godine 1409. do 1610*. Zagreb: JAZU, 1884.
- Matuz, Josef. *Osmansko Carstvo*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- Moačanin, Nenad. "Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do razdoblja reformi u Bosni i Hercegovini, 1463.-1831". U: Željko Holjevac, Nenad Moačanin. *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*, 109-175. Zagreb: Leykam international, 2007.
- Moačanin, Nenad. *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2001.
- Pálffy, Géza. "A Bajcsavárig vezető út: A Stájer rendek részvétele a dél-dunántúl Törökellenes határvédelmében a XVI. században", *Különlenyomat a hadtörténelmi közlemények* 116 (2003), br. 2, 463-504.
- Pálffy, Géza. "A Magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei", *Hadtörténelmi Közlemények* 1 (1995), 114-185.
- Pálffy, Géza. "A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében", *Studia Agriensia* 22 (2001), 183-219.
- Pálffy, Géza. *Gemeinsam gegen die Osmanen. Ausbau und Funktion der Grenzfestungen in Ungarn im 16. and 17. Jahrhundert*. Budimpešta-Beč: Österreichisches Staatsarchiv, 2001.
- Pálffy, Géza. *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. New York: Columbia University Press, 2009.
- Štefanec, Nataša. «Institutional Control of Violence: Imperial Peace and Local Wars on the Slavonian Border in the Second Half of the 16th Century». U: *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen. Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, uredili Arno Strohmeier i Norbert Spannenberger, 63-83. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2013.
- Štefanec, Nataša. *Država ili ne: ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb: Srednja Europa, 2011.
- Štefanec, Nataša. «Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia (c. 1570-1640)». U: *Das Osmanische Reich und die Habsburger Monarchie in der Neuzeit*, uredili Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka i Thomas Winkelbauer, 551-578. Wien; München: R. Oldenbourg Verlag; MIÖG, 2005.

Štefanec, Nataša. «Osmanski zapovjednici i struktura osmanske i habsburške vojske na hrvatskom dijelu krajišta (prema špijunskim izvještajima iz 1570-ih)». U: *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka*, uredili Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak i Zorislav Horvat, 209-227. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.

Toifl, Leopold, "Die Katastrophe von Kanischa 1577 oder Heiraten kann tödlich sein", *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 46 (1996), 101-115.

Uyar, Mesut; Erickson, Edward J. *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2009, 59-60.

Summary

OTTOMAN MILITARY FORCES IN SANJAKS OF SZIGET, PÉCS, POŽEGA AND PAKRAC BASED ON HABSBURG INTELLIGENCE REPORTS FROM 1577

In 1577, the Viennese Aulic War Council (Hofkriegsrat) organized an extensive counseling on the reorganization of the Military Border from the Adriatic until Transylvania. In order to prepare the meeting and provide councilors with data necessary for deliberation, commanders of all six major border units delivered extensive intelligence reports on Ottoman military potentials. This paper analyses two such intelligence reports, originally preserved in the Kriegsarchiv in Vienna, that cover the area from Balaton lake to Sava river (sanjaks of Sziget, Pécs, Požega and Pakrac). Using comparative and quantitative methods the paper provides a detailed comparison of collected data on Ottoman and Habsburg military potentials in the 1570s, demonstrates that Ottoman military in the region was more complex and numerous than their Habsburg counterpart and shows that this notion influenced Habsburg decisions on quantity and distribution of their military during the reform (1577/78). The paper also provides information on the status of Ottoman fortresses and defences and analyses collected data in the context of military history, comparing the complexity of military organization on both sides of the border, especially with regard to type and function of units. Finally, the paper provides transcripts of two detailed versions of intelligence reports and rectifies summarized version of reports published by Radoslav Lopašić.

Key words: Slavonian Border, Slavonian Frontier, Ottoman military, 16th century, Sancak of Pecs, Sanjak of Pécs, Sanjak of Sziget, Sanjak of Požega, Sanjak of Cernik/Pakrac, intelligence reports, Veit von Hallegg

Kontakt:

Prof. dr. sc. **Nataša Štefanec**

Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

e-mail: nstefane@ffzg.hr